

- I. k. I. Solon adótörvényéről. *Telffy Ivántól*. Ára 20 f. — II. Adalékok az attikai törvénykönyvből. *Telffy Ivántól*. 20 f. — III. A legújabb magyar Szentírásról. *Tarkányi J. Belától*. 40 f. — IV. A Nibelungének keletkezéséről és gyanítható szerzőjéről. *Szász Károlytól*. 20 f. — V. Tudománybeli hátramaradásunk okai, s ezek tekintetéből Akadémiánk feladása. *Toldy Ferencztől*. 20 f. — VI. A keleti török nyelvről. *Vámbery Ármintól*. 20 f. — VII. Goleji Katona István főleg mint nyelvész. *Imre Sándortól*. 60 f. — VIII. A magyar egyházak szertartásos énekei a XVI. és XVII. században. *Bartalus Istvántól*. Hangjegyekkel. 1 K 20 f. — IX. Adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez. (1. Sztárai Mihálynak eddig ismeretlen szindarabjai. 1550—59. — 2. Egy népirodalmi emlék 1550—75-ből. 3. Baldi Magyar olasz Szótárkája 1583-ból. — 4. Báthory István országbíró mint író. 1 K 20 f. — 5. Szenczi Molnár Albert 1574—1633). *Toldy Ferencztől*. — X. A magyar bővített mondat. *Brassai Samueltől*. 40 f. — XI. Jelentés a felső-ausztriai kolostoroknak Magyarországot illető kézirat- és nyomtatványairól. *Bartalus Istvántól*. 40 f. (1867—1869.)
- II. k. I. A Konstantinápolyból legújabbban érkezett négy Corvin-codexről. *Mátray Gábor* l. tagtól. 20 f. — II. A tragikai felfogásról. Széklőglaló. *Szász Károly* r. tagtól. 40 f. — III. Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez. *Joannovits Gy.* l. tagtól. 40 f. — IV. Adalékok a magyar rokonértelmű szók értelmezéséhez. *Findly Henrik* l. tagtól. 40 f. — V. Solomos Dénes költeményei és a hét-szigeti görög népv. *Telffy Iván* lev. tagtól. 40 f. — VI. Q. Horatius satirái (Ethikai tanulmány). Széklőglaló. *Zichy Antal* l. tagtól. 40 f. — VII. Újabb adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez (I. Magyar Pál XIII. századbeli kanonista, II. Margit kir. hercegnő, mint ethikai író. III. Baldi Bernardin magyar-olasz szótárkája 1582-ből. Második közlés IV. Egy XVI. századbeli növénytanú névtár XVII. és XVIII. századbeli párhuzamokkal. V. Akadémiai eszme Magyarországon Bessenyei előtt) *Toldy Ferencz* r. tagtól. 80 f. — VIII. A sémi magánhangzókrol és megjelölésük módjairól. *Gr. Kun Géza* lev. tagtól. 40 f. — IX. Magyar szófejtetések. *Szilády Aron* l. tagtól. 20 f. — X. A latin nyelv és dialektusai. Széklőglaló. *Szenassy Sándor* l. tagtól. 60 f. — XI. A defferekről. *Szilády Aron* lev. tagtól. 40 f. — XII. Emlékbeszéd Árvay Gergely felett. *Szavornyai Józseftől*. 20 f. (1869—1872.)
- III. k. I. Commentator commentatus. Tárlozatok Horatius satiráinak magyarázói után. *Brassai Samuel* r. tagtól. 80 f. — II. Apáczai Cséri János Barczai Akos fejedelemben benyújtott terve a magyar hazában felállítandó első tudományos egyetem ügyében. *Szabó Károly* r. tagtól. 20 f. — III. Emlékbeszéd Bitnitz Lajos felett. *Szabó Imre* t. tagtól. 20 f. — IV. Az első magyar társadalmi regény. Széklőglaló *Vadnai Károly* l. tagtól. 40 f. — V. Emlékbeszéd Engel József felett. *Findly Henrik* l. tagtól. 20 f. — VI. A finn költészetrol, tekintettel a magyar ösköltészetre. *Barna Ferdinánd* l. tagtól. 80 f. — VII. Emlékbeszéd Schleicher Ágost, külső l. tag felett. *Riedl Szende* l. tagtól. 20 f. — VIII. A nemzetiségi kérdés az araboknál. *Dr. Goldziher Ignacztól*. 60 f. — IX. Emlékbeszéd Grimm Jakab felett. *Riedl Szende* l. tagtól. 20 f. — X. Adalékok Krim történetéhez. *Gr. Kun Géza* l. tagtól. 40 f. — XI. Van-e elfogadható alapja az ik-es igék külön ragozásának. *Riedl Szende* lev. tagtól. 40 f. (1872—1873.)
- IV. k. I. szám. Paraleipomena kai diorthomena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a commentatorok Virgilius Aeneise II-ik könyvére. különös tekintettel a magyarra. *Brassai Samuel* r. tagtól. 80 f. — II. szám. Bálinth Gábor jelentése Oroszország- és Asziában tett utazásáról és nyelvészeti tanulmányairól. Melléklet öt khálmuk dana hangjegye. 40 f. — III. szám. A classica philológiának és az összehasonlító árja nyelvtudománynak művelése hazánkban. Széklőglaló *Bartalus István* l. tagtól. 80 f. — IV. szám. A határozott és határozatlan mondatról. *Barna Ferdinánd* l. tagtól. 40 f. — V. szám. Jelentés a m. t. Akadémia könyvtára számára keletre hozott könyvekről, tekintettel a nyomdai viszonyokra keleten. *Dr. Goldziher Ignacztól*. 40 f. — VI. szám. Jelentések: I. Az orientalistáknak Londonban tartott nemzetközi gyűléséről. *Hunfalvy Pál* r. tagtól. — II. A németországi philologok és tanfőnök 1874-ben Innsbruckban tartott gyűléséről. *Budenz Jozsef* r. tagtól. 30 f. — VII. szám. Az új szókról. *Fogarasi János* r. tagtól. 30 f. — VIII. szám. Az új magyar orthologia. *Toldy Ferencz* r. tagtól. 30 f. — IX. szám. Az ik-es igékről. *Barna Ferdinánd* l. tagtól. 30 f. — X. szám. A nyelvújításról. *Szarvas Gábor* l. tagtól. 1875. 30 f. (1873—1875.)
- V. k. I. szám. Nyelvészeti hajlamok a magyar népmél. *Barna Ferdinánd* lev. tagtól. 50 f. — II. sz. A neo- és paleologia ügyében. *Brassai Samuel* r. tagtól. 60 f. — III. szám. A hangsúlyról a magyar nyelvben. *Barna Ferdinánd* lev. tagtól. 60 f. — IV. szám. Brassai és a nyelvújítás. *Ballaqi Mór* r. tagtól. 30 f. —

SZENT ISTVÁN

VESZPRÉMVÖLGYI DONATIÓJÁNAK GÖRÖG SZÖVEGÉRŐL.

SZÖVEGKRITIKAI TANULMÁNY.

GYOMLAY GYULA

LEV. TAGTÓL.

FÉNYRÚPMELLÉKLETTEL.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1901.

Szent István veszprémvölgyi donatiójának görög szövegéről.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia I. osztályának 1900. október 8-iki ülésén.)

I.

A donatio görög szövegének története.

Az a görög nyelven irt oklevél, melyben Szent István királyunk a Veszprémvölgybe telepített görög apácák monostorának világi javukat adományoz, két példányban maradt fenn korunkig. Azonban egyik példány sem eredeti, nem is magának a szent királynak korából valók, hanem csak egyik felét teszik egy-egy későbbi ú. n. renovatiós oklevélnek, melyeknek másik — latin nyelvű — fele részei Könyves Kálmán királyunk renovatióit foglalják magukban, még pedig mind a két oklevél egyformán 1109. évi keltezéssel. Az egyik példányon rajta van Kálmán királynak szalagra erősített, nagy viaszpecsétje is; a másikon most csak azok a hasítékok láthatók, melyekbe hajdan a pecséttartó szalagok be voltak fűzve.

Mind a két példány hosszú ideig (1638 — 1773) a győri jezsuita rendház levéltárában volt,^{*)} hová a Kőrmendre menekült apácák oftani klostromának megszűntével jutott. 1773-ban, a jezsuita-rend eltörlésekor aztán a két oklevél az egész győri levéltárral együtt Budára került a királyi kamara levéltárába, s az egyiket, a pecsételtet, most is Buda várában őrzik, az országos levéltár közszemlére kitett oklevelei közt (I. szám); a másik, a pecséttelen, újabb

^{*)} Hogy a pecséttelen példány is ott volt, ezt múlt századi hátíratok is bizonyítják: «Fasc. E. No 10. Coll. S. J. Jaurinensis»; továbbá más (későbbi) kéztől: «Coll. Jaurinensis, Fasc. II° No 10».

időben a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárának tulajdonába ment át.

Rövidség és kényelem szempontjából az orsz. levéltári példányt ezentul állandóan OP. betűkkel, a Nemzeti Múzeum példányát pedig MP. betűkkel fogom jelölni.

A Szent István-féle donatio szövegével először épen a jezsuita szerzet egyes tudós tagjai foglalkoztak, először Péterfy Károly (1742), aztán néhány évvel később a győri társház akkori nagytudományú rektora, Szegedy János (1750).¹⁾ Azonban a görög szöveget egyikük sem közölte; csak töredékes latin fordítását adták. Péterfyt műve illető helyén csak az anathema érdeklí,²⁾ s így csak az oklevél végét idézi, úgy látszik, a maga fordításában. A Szegedy-féle fordítás sem teljes, mert épen a donatio veleje (a birtokok és szolgák felsorolása) nincs belé felvéve; úgy látszik, nem is magától Szegedytől való a fordítás, hanem régebb eredetű, és Szegedytán csak összevetette az eredetivel. De annyi bizonyos, hogy Péterfy fordítása is, meg a Szegedy-féle is minden kétséget kizáró módon inkább a mostani MP.-on, mint a mostani OP.-on alapul, jöllehet több nyoma van a másik példány (kritikátlan) használatának is. Igen jelentéktelen módosításokkal, de több értelemzavaró sajtóhibával tarkítva, ugyanazt a Szegedy-féle latin szöveget találjuk a Batthyány-féle Leges Ecclesiasticæ I. kötetében is (1785., 374–375. l.).

Görög nyelven a donatio szövegét, de szintén a birtoknevek és a szolgák mellőzésével, először Pray György közölte,³⁾ ki a XVIII. század ötvenes éveiben szintén a győri jezsuita-ház tagja volt, s ott, vagy később Nagy-Szombatban, személyes érintkezésben is állhatott Szegedyvel.

Pray görög szövege is mind a két kézirat kritikátlan és módszertelen felhasználásán⁴⁾ (nem mondhatom összevetésén) alap-

¹⁾ Amaz Sacra Concilia Ecclesie Rom. Cath. in regno Hungariae (Posonii, 1742.); emez Assertor Libertatis Ungaricæ, etc. . . ., Andreas II. Rex Hierosolymitanus (Jaurini 1750.) ez. művében.

²⁾ L. Péterfy, i. m. I. rész, 7. l. jegyz.

³⁾ Pray, Vita S. Elisabethæ viduæ etc., nec non B. Margaritæ virginis, Tyrnaviæ, 1790, 221–222. l. jegyzet.

⁴⁾ Hogy Pray a mostani OP.-t is használta, még pedig kritika nélkül, mutatja az, hogy a donatio legfontosabb helyét épen az OP. alap-

szik, de mégis inkább a mostani MP.-ra támaszkodik, sőt Pray ezt eredeti példánynak nevezi, a másikat, az OP.-t ellenben «hiteles másolatnak».*) Akármilyen hiányos is azonban a görög szöveg Pray-féle kiadása, a Szent István-féle donatio szövegének további története egészen napjainkig mégis határozott visszaesést mutat, mert az eredeti görög szöveget a Pray-féle elfeledett kiadás még mindig hűebben és jobban tünteti fel, mint a mai nap közkézen forgó szöveg.

Szerdahelyi György Alajosnak 1804-ben megjelent terjedelmesebb monographiája**) volt az a mű, melynek ez a mai napig tartó visszaesés köszönhető. Ez a máskülönbben érdemes férfiú, minthogy ő maga csak a pecsétes, országos levéltári példányt ismerte, a legnaivabb módon megütközött a Szegedy-féle latin fordításnak és a Pray-féle görög szövegnek számos eltérésein. Esze ágában sem volt, hogy emez eltéréseknek egy másik kézirat használatán kell alapulniok, pedig a Pray-féle szöveg segítsége nélkül bizony sokszor neki sem sikerült volna megfejteni az OP. értelmetlen betűcsoportjait. Ő csak a különbségeket látta. Szövetkezett tehát egy született görög emberrel, Petrovics Györggyel, az egyetemi nyomda akkori korrektoraival, s az ügy valóságos szerencsétlenségére elhatározta, hogy csupán az OP. alapján (voltaképpen azonban Pray szövegének kiaknázásával) ők is kiadják a görög szöveget. Tetézte a bajt, hogy a munkatársaknak sem a görög palæographiáról, sem a szövegmegállapításhoz szükséges módszeres eljárásról, sem a

ján közölte, a következő átírásban (OP. 3. sor): «καὶ ὁδοῦ ἐκαστοῦς αὐτοῦ τῶ μνηστικῶν ἰσοῦται μετὰ τῶν προαρίων ἀποφῶν. αὐτοῦ ἀόριστος». Ez valószínűságtól való, de legalább értelmes görög szövekből áll, nem mint a Szerdahelyi-féle átírás. Különbözik a hiba nem is Praytól ered; ő, úgy látszik, az egész görög szöveget valamelyik jezsuita régebbi átírása alapján adja, vagy, ha maga állította is össze, voltaképpen nem tett egyebet, mint ráérőszakolta a görög szövegre a Szegedy-féle olvasást. Mert a hely már a Szegedy-f. fordításban (tehát 40 esztendővel előbb) így szól: «Et do annuas eidem Monasterio Nomus eum Prædiorum numeris. Istud iure iurando affirmo».

*) Pray, i. m. 222. l. a Columbano névhez, mely csak a MP. latin szövegében fordul elő, ezt a magyarázatot fűzi: «Ita disertè habet originale: aliud autem transumptum authenticum (t. i. az OP.) Columano».

**) Georgius Aloysius Szerdahelyi: Diploma Græcum S. Stephani regis monialibus eoronibus Vesprimiensis B. M. V. datum. Bude, 1804.

Így aztán, ha tesznek is róla itt-ott említést,* a görög szövegekre mai napig is azt a felfogást vallják, hogy a MP. az OP.-nak «egyidejűleg készített, hivatalos másoddarabja», más szóval, hogy teljesen megegyeznek, mint 60 esztendővel ezelőtt Horvát István is hitte.

Én az oklevélpár Kálmán-korabeli, renovatiós (latin) részét ezúttal nem akarom szóvá tenni, mert hiszen ez most már Fejérfataky László akadémiai értekezése (1892) után felesleges is volna.** (A latin szöveg néhány pontjának helyesebb értelmezése külön tárgyalás nélkül is következni fog az én olvasásomból.) De igen a Szent István-féle görög szöveget, melylyel már régóta sokat foglalkoztam, s régen írtam volna is róla, ha a MP.-ről is lett volna tudomásom. Csakhogy annyiban én is áldozata lettem Szerdahelyinek, hogy nem volt tudomásom a MP.-ről, és így jöllehet Szerdahelyi szövegének értéktelenségéről teljesen meg voltam győződve, magam is csak az OP. hasonmása alapján indultam. Már pedig azt rég

*) Jellemző például csak egyik legtekintélyesebb szakemberünk véleményét idéznom, a ki külön munkát szánt Szent István okleveleinek. Ez így nyilatkozik 1891-ben az Akadémia kiadásában megjelent művének 33. lapján: «A kiváltságlevél eredetije ma is megvan, sőt mi több (nem is sejtette mennyire igazat mondott!), megvan még egyidejűleg készített, hivatalos másoddarabja (exemplárnak hívták a középkorban) is». És hogy az eredetinek ő is a peeséteit oklevelet tartja, ahhoz egész fejtegetése szerint a kétségnek árnyéka sem fér. I. kül. i. m. 25. l.: «Az oklevél eredetije már nincs meg, legrégebbi másolata Kálmán királyunk 1109-iki levelében (értsd: az OP.-ban) található».

***) Fejérfataky, Kálmán király oklevelei, Akad. értekezés, Budapest, 1892. 31. és lk. lapok. Ebben az értekezésben van legelőször kimutatva, hogy az oklevélpárok latin szövegei külön-külön szerkesztési oklevelek, hogy tehát a MP. latin szövege sem az OP. latin szövegének egyszerű másolata. Csupán egy megjegyzést kell fűzőm Fejérfataky olvasásához, olyat, mely egyáltalában nem közömbös a két oklevél egymáshoz való viszonyára nézve. Konstatálnom kell ugyanis, hogy a MP. latin szövegének 2. sorában nem ez áll: «Causa autem, renovationis hae sunt», hanem ez: «haec facta». Fontos ez a hiba rám nézve azért, mert már az OP. másolója is elkövette. Az OP.-ban csakugyan *sunt* szó olvasható, jöllehet a MP. a *sunt* alakot mindig abbreviációval írja, s így nem lett volna szabad a *facta*-tal összetéveszténi. Fejérfatakynek tehát az értekezés 39. lapján levő következtetései is hibásak. A hiba, ismétlem, csak az OP. példányban, és a MP. Fejérfataky-féle átirásában található.

átláttam, hogy csupán csak az OP. szövege alapján az eredeti szöveg sehogyan helyre nem állítható,* s ilyenformán csak kárhóztatnom lehetne, a nélkül, hogy a fődolgokban magam jobbat adhatnék.

Egészen másképen áll a dolog azóta, hogy a MP. szövegével is megismerkedtem, s Fejérfataky László könyvtár-igazgató úrnak szíves engedelmével alkalmam nyílt a két kézirat szövegének pontos összehasonlítására. Örömmel jelezhetem, hogy ez a collatio olyan eredményekkel járt, melyek — legalább rám nézve — szövegkritikai szempontból sem voltak egészen érdektelenek, s másrészt a Szerdahelyitől végkép elrontott szöveget teljesen helyreállítva, egyúttal számos megrögzött tárgyi hibát is kiküszöbölnek a Szent István-féle donatio kérdéséből. *Milyen viszonyban áll egymáshoz a két oklevél görög szövege*, ez az a kérdés, melyet mostani értekezésemben egyúttal szintén el szándékozom dönteni. Igaz-e vajjon, hogy a peeséttelen példány a peesétesnek «hivatalos másoddarabja», vagy másképen áll a dolog?

II.

A Magyar Nemz. Múzeum példányának görög szövege.

Mindenekelőtt közlöm a MP. szövegét, az átirásban csupán csak annyi szabadságot engedve magamnak, hogy a (különbösen is kevés számú) abbreviációkat és ligatúrákat feloldom, s az egyes szók között mindig hézagot hagyok, holott az eredetiben a kor általános szokása szerint a szókezdet nincs mindig hézaggal jelölve s viszont egy-egy szó összetartozó szótagjai gyakran szét vannak szakítva, ha a szótaghatároló betűk írása jobbra vagy balra több helyet kivánt. (Így különösen τ, ρ, α betűk előtt.) Írásjelek és helyesírás dolgában pontosan az eredeti szöveghez ragaszkodom;**)

*) Míg Pray szövegét nem ismertem, s a másik szöveg létezéséről nem tudtam, megvallom, sok esetben bámultam is Szerdahelyi csodálatos éleslátását az OP. zagyalékos írásának kibetűzésében, mert éreztem, hogy én bizony nem lettem volna arra képes. De hát most már kiderült, hogy a mi jó maradt Szerdahelyi átirásában, azt Praynak, illetőleg (ismertlenülben) a MP.-nak köszönheti.

**) Kivéve a sorvégi szóelválasztó jeleket, mert ilyeneket az eredeti kézirat nem használ.

a helyesírási hibákat a szöveg alatt fogom kijavítani (A), s ugyanott (B alatt) már előre közlöm az OP. legfontosabb eltéréseit Szerdahelyi átírása, illetőleg (zárjelben) ugyancsak Szerdahelyi olvasása szerint.*) A MP. görög szövege palaeographiai tekintetben teljesen a XI—XII. század bélyegét hordja,**) s valamely, a görög írásban igen gyakorlott másoló munkája; gömbölyű, világos, könnyen olvasható, ú. n. közép-minuscula írás. Vonásai olyan határozottak, a formák olyan következetesek, hogy hibás olvasásuk úgyszólván ki van zárva.

A görög szöveg 18 sorra terjed, úgy, hogy az utolsó sorra csak egyetlen szó, az ἀμαρτωλοῦ (—bűnöstől) esik. Áttekinthetőség, és az idézés megkönnyítése czéljából én is sorok szerint fogom közölni a magam olvasását, melynek megállapítása különben az eredetinek feltűnő szabatosága miatt igen kevés fáradságba került.

A MP. szövege:

1. Ἐν ὀνόματι τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος· ἐντέλλομαι ἔγωγε στέφανος χριστιανός· ὁ καὶ κράλ πάσης σύγγρητος· ποιούν·

2. τα καὶ διακοιδοντα καὶ καταστένοντα τῷ μοναστήριον· τῆς ὑπεραγίας θεοτόκου τοῦ μητροπολίτου· τῷ εἰς τῷ βεσπρέμ· καὶ ἐν αὐτῷ ἀδρώσας

3. πλῆθος μοναζουσῶν· ὑπερ τῆς ἑμῆς φυγητικῆς σωτηρίας ἅμα συμβεῖου καὶ τοῖς τέκνοις μου· καὶ τῆς πανονίας ἀπάσης· καὶ δίδουσι ἐν

A) Helyesírási hibák javítása:

1. ὀνόματι = ὀνόματα; ἁγίου = ἁγίου; ἔγωγε = ἔγω; ὁ καὶ = ὁ καί.

2. καταστένοντα = κατασταίνοντα; τῷ (háromszori) = τῷ; αὐτῷ = αὐτῷ; ἀδρώσας = ἀδρώσας (v. ἀδρώσας = ἀδρώσαι).

3. ὑπερ = ὑπὲρ; φυγητικῆς = φυγητικῆς; ἅμα = ἅμα; συμβεῖου = συμβεῖου; ἀπάσης = ἀπάσης; δίδουσι = δίδουσι.

B) Szerdahelyi átírásai és olvasásai az OP. alapján:

2. καὶ ἐν αὐτῷ ἀδρώσας (= ἀδρώσαι).

3. ἑμῆς hiányzik; ἅμα (= ἑμῶς); τῆς hiányzik; πατρίσας (= πατρίδας); πάσης; ὀλομοίον τῶς (= ὀλομοίον ἑνοσί).

*) Említettem, hogy Szerdahelyinek legtöbb esetben hibás az olvasása is, az átírása is. Ezzel most nem törődöm, mert csak az a czélom, hogy a különbséget éreztessem az ő olvasása és az eredeti szöveg közt.

***) Régiségére vall a spírítus aspernek itt-ott még alkalmazott szeplettes formája. Egészben biztos datálás azonban pusztán az írás szerint nem lehetséges.

4. αὐτῷ τῷ μοναστηρίῳ· ἐνέα χωρία· μετα τῶν χωραφίων αὐτῶν· τα ὀνόματα τῶν χωρίων αὐτῶν εἰσὶν ταῦτα· τῷ πρώτῳ σα· γάρβρουεν·

5. ἔχοντα καπνοῦς τεσσαράκοντα ἑκτῷ· καὶ ὄφραδάς ἑξ· καὶ ἕτερον χωρίον τῷ σαρκάγ· ἔχοντα φαμιλίας τριάκοντα· ὅπερ εἰσὶν

6. εἰς τὸν δούναβιν· καὶ κ' φαμιλίαις εἰς τὸν ἐνήθρωνισμὸν τῆς ὑπεράγιας θεοτόκου· καὶ τῷ πέραμα τοῦ συμβῶτου· μετα καὶ περάτας ἑ·

7. πτά· ὁμοίως καὶ τῷ πανγγόριν· καὶ βεστιαρίτας ἑξήκοντα· καὶ ὄφραδάς εἰς τὸν δούναβιν δώδεκα· καὶ ζυλουργούς τρεῖς·

8. καὶ χαλκεῖς δύο· καὶ βουτζιάρην ἕναν· καὶ τερνάρην ἕν· καὶ εἰς τοῦ πολοσνίκου τοῦ μαρά ἀμπελουργός εἰς· καὶ εἰς τοῦ πα·

9. ταδὶ ὁ μελεκδὶς ἀμπελουργός εἰς· ἵνα δὲ ἔχει καὶ τοῦ νησὶν τὴν ἁγίαν τριάδα· εἰς μετόχον· ὁμοῦ δὲ πάντες τῶν χωρί·

4. αὐτῷ = αὐτῷ; τῷ μοναστηρίῳ = τῷ μοναστηρίῳ; μετα = μετὰ; τα = τὰ; ὀνόματα = ὀνόματα; ταῦτα = ταῦτα; τῷ = τῷ.

5. καπνοῦς = καπνοῖς; ἑκτῷ = ἑκτῷ; ὄφραδάς = ὄφραδάς; ἑξ = ἑξ; ἕτερον = ἕτερον.

6. ἐνήθρωνισμὸν = ἐνήθρωνισμὸν; ὑπεραγίας = ὑπεραγίας; τῷ = τῷ; συμβῶτου = συμβῶτου; μετα = μετὰ.

7. τῷ = τῷ; πανγγόριν = πανγγόρι; ἑξήκοντα = ἑξήκοντα; ὄφραδάς = ὄφραδάς; δούναβιν = Δούναβιν v. Δούναβιν; δώδεκα = δώδεκα; ζυλουργός = ζυλουργός.

8. ἕναν = ἕναν; ἕν = ἕν; ἑξ = ἑξ.

9. εἰς = εἰς; ἵνα = ἵνα; τοῦ νησὶν = τοῦ νησί; ἁγίαν = ἁγίαν.

4. ενενα. μετατῶν χωραφίωναιθωνων ταδὶ ὀνοματάδου τῶς. τῶν χωρῶναιθωνωναιθων σθη. (= ἑνεκὶς μετὰ τῶν χωραφίωναιθωνων. τὰ δὲ ὀνοματα δύο τῶς τῶν σθη.)

5. ἔχον τῶς καπνοῦς); τῷ σαρκάγ τῶν (τῷ Σανκτῶ); ἔχοντ' τα φαμιλίαις (= ἑνὲμον τερνάρην).

6. δούναβιν (= Δούναβιν); κατ' φαμιλίαις (= καὶ ε Βασιλίαις); τῷ πέραμα τοῦ ἡμ πέρα (= τοῦ Ὀμπάδα); περατάτας (= περατάτας).

7. καίτοι ἁγίτας (= καὶ ἑπαιρίτας); δούναβιν (= Δούναβιν); ζυλουργούς (S. nem ismeri az yr coaretatióját!).

8—9. καὶ στοῦ πολοσν καὶ τοῦμαμαπε λαργός C (= καὶ στοῦ Πολόσν, καὶ τοῦ Μάμα πελαργός [sic!], C); 'στοῦ πα ταδὶμελεκδὶς ἁμπε λαργός Γσ (= στοῦ Ὀμπάδα ὁ ὁ μελεκδὶς ἀμπελουργός ἑξ).

9. ἔχει καὶ σάνταντ ὀν (= Σανκτῶ νησιν εἰς!); πάντων [sic!].

10. ὄν τα ὀνόματα εἰσὶν ταῦτα· α παγάρβριεν· καὶ τοῦ μάμα· καὶ τοῦ σάνδρου· καὶ τοῦ κνήσα· καὶ τοῦ τζίτου· καὶ τοῦ

11. σάμταγ καὶ τοῦ παθρούγου· καὶ τοῦ Ζαλέσα· καὶ . . . γροντζαρι· καὶ ἕτερα πλείονα δίδωμι εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκου τοῦ μητρο-

12. πολίτου τῶ μοναστηριον· ἵνα μέχρι συστεικῆ ὁ οὐρανός καὶ ἡ γῆ· ἵνα εἰσὶν τοῦ μοναστηρίου· δίδωμι δὲ καὶ ἐξουσίαν ἐν ταύτῃ τῇ μονῇ

13. ἵνα τοὺς μη θέλοντας κατοικεῖσαι εἰς τὸ κράτος τῆς ἁγίας μονῆς· ἄνευ προσταξέως τῆς ἡγουμένης καὶ τῶν ἀδελφῶν ἵνα

14. διεγρήτω ἐκ τοῦ τόπου ἄκον καὶ μὴ βουλόμενος· εἰ δε τις φραθῆ ἐξ αὐτῶν ὄνπερ δέδωκα εἰς τὴν μονὴν ἀποκῆ· ἢ ἀποποι-

15. ἡσασθαι τί· ἢ ἐκ τῆς γεναιάς μου· ἢ ἕτερος τις· εἴτε βασιλεύς· εἴτε ἄρχοντας· εἴτε στρατιγῶι· εἴτε ἐπίσκοποι· εἴτε ἕτεροι·

10. τα = τὰ; ὀνόματα = ὀνόματα; ταῦτα = ταῦτα.

11. σάμταγ σαμταγ-nak is olvasható; a második kai után egy τοὺ névelő törődve van; γροντζαρι-n az öközet nem látszik; ἕτερα = ἕτερα; πλείονα = πλείονα; ὑπεραγίαν = ὑπεραγίαν.

12. τῶ = τὸ; μοναστηριον = μοναστήριον; ἵνα = ἵνα; συστεικῆ = συστεικῆ; ἵνα = ἵνα; μοναστηρίου = μοναστ.; δίδωμι = δίδωμι; ταύτῃ τῇ μονῇ = ταύτῃ τῇ μονῇ.

13. ἵνα = ἵνα; τοὺς = τοὺς; μη = μή; κατοικεῖσαι = κατοικεῖσαι; ἁγίας = ἁγίας; τῶν ἀδελφῶν = τῶν ἀδελφῶν; ἵνα = ἵνα.

14. διεγρήτω = διεγρήτω; ἄκον = ἄκον; εἰ δε τις = εἰ δε τις; φραθῆ = φραθῆ; ὄνπερ = ὄνπερ; ἀποκῆ = ἀποκῆ.

15. ἀποκησασθαι τί = ἀποκησασθαι τί; γεναιάς = γεναιάς; ἕτερος τις = ἕτερος τις; στρατιγῶι = στρατιγῶι; ἕτεροι τοὺς = ἕτεροι τίνες.

10. ταῦτα: α Παγάρβριεν καὶ Τούνα, Σάνδρου, καὶ Κνήσα, καὶ Κνήτα, Τζίτου, καὶ τὰ α).

11. (Σαμταγ, Παθρούγου, καὶ Ζαλέσα, καὶ Γροντζαρι.)

12. μέχρι συστεικῆ (ιστοικῆ).

13. τοὺς után né hiányzik; κατοικεῖν; ἀδελφῶν (ἀδελφῶν).

14. ἐκ τοῦ τόπου ὁ καὶ νὰ (sic!) μὴ etc.; (δέδωκα αὐτοῖς γενῆ).

15. ἢτι . . . ἦτε.

16. τινές· ἵνα ἔχων το ἀνάθεμα· παρα πατρός καὶ υἱοῦ καὶ ἁγίου πνεύματος τῆς ἐνδόξου θεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου μα-

17. ρίας· τῶν ἐνδοξῶν ἀποστόλων· καὶ τῶν τριακοσίων δέκα καὶ ὅκτω πατέρων· καὶ πάντων τῶν ἁγίων· καὶ ἀπ' ἐμοῦ τοῦ

18. ἁμαρτολοῦ.

16. ἵνα = ἵνα; τῶ = τὸ; παρα = παρὰ; ἁγίου = ἁγίου.

17. ἐνδοξῶν = ἐνδόξων; ὅκτω = ὅκτω; ἁγίων = ἁγίων; ἀπ' ἐμοῦ = ἀπ' ἐμοῦ.

18. ἁμαρτολοῦ = ἁμαρτολοῦ.

16. (ἵνα ἔχων).

17. (Μαρία, ὑπερευδόξην ἀποστόλων); (καὶ ἀπ' ἐμοῦ, τοῦ παρὰ πατρός καὶ υἱοῦ καὶ ἁγίου πνεύματος, τῆς ἐνδόξου θεσποίνης μας καὶ Θεοτόκου, πάν ἁγί).

18. ἁμαρτολοῦ.

A következő sorokban közlöm a MP. görög szövegének magyar fordítását. E fordításban teljes hűségre törekedtem, s azért a magyar szöveg ügyefogyottság dolgában is megegyezik a göröggel. Még a szórendet is megtartottam, a hol csak lehetett. A tulajdonnevek átírásában ügyeltem arra — a mire rendszeren nem szoktak ügyet vetni — hogy a XI. századbeli kéziratot nem szabad az ú. n. Erasmus-f. kiejtés szerint olvasni (l. a MP. 2. sorában a καταστένοντα szóhoz való magyarázó jegyzetet). Sorvégen elválasztott szót egészen a megelőző sorhoz írtam.

Tehát pontos magyar fordításban a szöveg így hangzik:

1. * Az atyának, a fiúnak és a szentléleknek nevében. Rendelem én, keresztény István, egyszersmind egész Ungria királya; megalapítván

2. berendezvén és megszilárdítván a szentséges istenanya székhelyi monostorát Veszprémben és benne összegyűjtvén

3. apácák seregét; a magam lelki üdvéért, egyszersmind hitvesemért és gyermekeim számára, és egész Pannoniáért; és adok

4. ennek a monostornak kilenez falut földjeikkel (v. határraikkal) együtt; neveik ezeknek a falvaknak ezek; először Szagarvrien

5. van benne telek negyvennyolcz és halász hat; és [egy] másik falu Szamtag, van benne család harminez; mely

6. a Dunavisznál van; és hűz családot a szentséges isten-

anya trónfoglalására (v. beiktatására); és Szomvóto révét, vele révészt is hetet;

7. hasonlóképen a vásárvámot is, és lovasszolgát hatvanat; és halászt a Dunaviszon tizenkettőt; és ácsot hármát,

8. és kovácsot kettőt, és kádárt egyet, és esztergályost egyet; és Polosznikból, a faluközösségből, szőlőműves egy; és Patadiból

9. a Melekdisz(?) szőlőműves egy: és hogy birja a szigetből is a szentháromságot majorságul. Együtt pedig mind a falvak

10. nevei ezek: Szagarvrien és Máma, és Szandro, és Knisza és Tzitum és

11. Szamtag és Padrugo, és Zalészi és Grintzari; és több másokat adok a szentséges istenanya szekhelyi

12. monostorának, hogy míg áll az ég és a föld, hogy a monostorói legyenek. És adok szabadságot is ebben a monostorban,

13. hogy azokat, a kik nem akarnak lakni (megmaradni) a szent monostor fennhatósága alatt: hogy a főnökő és a testvérek parancsa nélkül (is)

14. kiüzessék arról a helyről kedve és akarata ellenére. Ha pedig valakire rábizonyulna, hogy azokból, a miket a monostornak adtam, el akar szakítani vagy elvenni

15. valamit, vagy az én nemzetségemből való, vagy más valaki, akár királyok, akár tisztviselők, akár hadvezérek, akár püspökök, akár más

16. valaki: hogy átok szálljon rájuk az atyától és fiútól és szentlélektől, dicsőséges úrasszonyunktól az istenanya és örökké szűz Máriától,

17. a dicsőséges apostoloktól, és a háromszáz tizennyolez atyától, és minden szentektől és tőlem

18. bűnöstől.

Magyarázi jegyzetek.

1. — 3. (Ἐνεπίλοιποι — μοναχισμῶν.) Homályos, laza szerkezet, melynek biztos megértését a participiumok középkori bizonytalan használata nehezíti. Πραξίοντα és a másik két participium nemcsak egyes accusativusok lehetnek, hanem *nominativusok* is. Ezt oddig senki sem vette észre. Tölfé olyanformán teszi túl magát a nehézségeken, hogy az actív participiumoknak passív értelmet tulajdonít ('csinálándó, szorgalmazandó, összeállítandó', l. i. m. 187. l.) és μοναχισμῶν jelzőjévé teszi őket. Az igazi jelentés

csak kétféle lehet. 1. Ha a participiumok accusativusok, akkor = «Rendeletet v. megbízást adok a monostor alapítójának», stb. Ez esetben a 2. sor végén *talán* ἰσχύοντα (= ἰσχύοντες) olvassandó, miről később. 2. Ha a participiumok nominativusok, a mi valószínűbb, akkor = «Rendelem v. rendelkezem én, megalapítván», stb. Ez esetben a sor végén ἰσχύοντες (= ἰσχύοντες) olvassandó. Én az utóbbi magyarázat értelmében fordítottam a helyet, mert az oklevél *írása* is e mellett szól.*

1. Ἐν ἐνόματι: a kézirat hajlandó a prepositiókat a hozzájuk tartozó névszóval egy szóba foglalni. V. ö. 3. ἕπι τῆς; 4. μετὰ τῶν; 16. παρα πατρῶν; 17. ἐπ' ἐμοῦ; sőt 6. μετὰ καί. Ismeretes jelenség.

— ἄγιος. A spiritus asper a XI. században már nem hangzik. Azért írásában teljes a bizonytalanság. V. ö. 3. ἄμα, ἄσιος; 5. Ἦ, Ἰεροῦ; 7. Ἐξουοντα; 8. εἰς; 14. ὄνατα; 17. ἄμαστολοῦ; stb. Viszont a tudákos írásnak máshonnan is ismeretes példái a spiritus asper *hiánytalan* alkalmazására: 4. ἰσχύοντα; 5. ἕκτο; ἰσχυρότα.

— ἰσχύ. A hangsúlyjelölés a kéziratban elég pontos, de néhány efféle hiba mégis található. V. ö. 2. és máshol τῶ; 5. καποῦς; ἕκτο; 7. ἐξουοντα. Efféle még 15. γεναιῶ; μου. Hyesmi a kor legjobb kézírataiban is előfordul. Feltűnőbb hiba a 13. sorban: ἰσχυροῦν.

— ὁ καί: a byzancei íróknál igen gyakori magyarázó formula (καί = ἔσ, nem ἔσ).

2. καταστένοντα = καταστασνοντα. Az oklevél egész helyesírása megerősíti azt a különben is általánosan ismeretes, bizonyításra sem szoruló tényt, hogy a vocalisok XI. századbeli kiejtése már a maihoz hasonlított. Ezt mutatják oklevelünkben A) a következő, hangzás szerinti (phonetic) írt szók: καταστένοντα (t = α); 2. ἰσχύοντα (α = ο); 7. Ἐξουοντα (t = τ); 8. μοναχισμῶν, τερνῶν (n végső -k = χ); 14. ἰσχύοντα (t = α); 15. σπαργῶν (α = τ); B) még inkább a következő tudákos helyesírású szók: 3. ψυχῶν, χῆς (α = η), σφαιρίων (α = η), ἰδιόμοι (α = ο); 12. δῆλομα (χ = τ); 13. καταστένοντα (α = τ); 15. γεναιῶς (α = ε). Emyí hiba 18. szűles sorban egyébként jó kéziratokban is közönséges.

— τῶ = τῆ. A névelő ílyetén írása az oklevél egyik legfeltűnőbb sajátossága. Különben általánosan ismeretes tény, hogy az újabb görög nyelvben a szótagmérték (quantitas) kizárólag a hangsúlytól függ. Innen a sok hiba, minden lehetséges irányban. A) Hangsúlytalan hosszú szótagot rövidnek ír oklevelünk a következő esetekben: 12. δῆλομα (α = ω); 13. τῶν ἰσχυροῦν (α = ω); 14. διαχρήτω, ποροσῆ, ἕκον (α = ω); σπαργῶν (α = η). B) Hangsúlytalan rövidet hosszúnak (mert azt is csak röviden ejtették: ismét tudákos írás): 3. ψυχῶν, ἰδιόμοι; 6. ἰσχυροῦστων (α = ο); 11. κληῖονα (α = ο); 12. μοναχισμῶν (α = ο); ἰδιόμοι; 15. γεναιῶς (α = ε); C) Hangsúlyos hosszút rövidnek vagy hangsúlyos rövidet hosszúnak, mert a kiejtésre nézve ez mind közömbös. Ilyen: 2. καταστένοντα (t = α).

* Az író sohasem kapcsolja az ω betűt a következőhöz; de τ-nak sem lehet olvasni az ω-t (v. ö. 5. καποῦς; 12. ἰσχυῶν, stb.).

ἀφύλαξ (φ = α), 3. συμβεῖν (σ = σ); 7. ἔξικοντα (ξ = χ); 14. ὄπις (= ὄπισθ). Mindezek a hibák jobb kéziratokban is elég közönségesek.

— ἀφύλαξ, a mi szerintem = ἀφύλαξ, l. f. [Így Pray is, Szerdahelyi-Téllyi ἀφύλαξ-nak olvassák. De miféle alakban áll akkor ez a szó, melyet különben mint görög szót sem ismerek? Hogy lehessen ez πλῆθος (generis neutrius accusat.) vagy μοναζουσιων jelzője? Arra az esetre, ha a ποιουσα stb. participiumokat ἐπιπέλασαι tárgyának tartja valaki,*) lehetne tán ἀφύλαξ-t (ἀφύλαξ, l. f.) olvasni. Ilyenformán constructio ad intellectum-mal volna dolgunk, úgy, hogy πλῆθος jelzője nemben és számban (de nem esetben) μοναζουσιων-nal egyeznék. Némi analogia erre a 9. sorban: πάντες τῶν χωρίων τὰ ὄματα. De az oklevél írása, mint már említettem, nem engedé ezt az olvasást.

— ἐν αὐτῷ. Szövegünk nem ír sehohol subscriptumot, mely különben sem hangzik.

3. τῶν μετροπολίτου. Értsd: az esztergomi érsekhez (nem a veszprémi püspökhöz) tartozót. Μετροπολίτης = az esztergomi érsek. Most «központi-nak» v. «központhoz tartozónak» mondanók.

τῆς τέχνης. Hirtelen változó, laza szerkezet. A fordításban utána noxtam.

— ὄδοσι: ἐν αὐτῷ. A XI. században a görög prepositiók és casusok használata már teljes zavart mutat. Mai szóhasználat szerint inkább: ἐν αὐτῷ-t várnánk a kinek? kérdésre. V. ö. a 12. sorban is: ὄδοσι, δε καὶ ἔξουσιαν ἐν αὐτῷ τῆ μονῆ; de a 14. sorban: ὄδοσι δίδωσι ἐν τῶν μονῆ. Ez is általánosan ismeretes jelenség a román nyelvekben.

4. χωρασιων (így, és nem s-val, mint Sz. olvasta: olyan szó nincs!). Mai nap is használatos szó. Kind szótára szerint: Land, Erde, Feld.

— αὐτῶν, l. i. χωρίων = cum agris earum (sc. villarum).

— τῷ πρώτῳ = először is; megfelel neki az 5. sorban: ἔτερον δε. A birtokok sorrendjére nézve lásd a jegyzetek végén az összefüggő magyarázatot.

5. ἔχοντα, megint declinálhatatlan participium, még pedig nominativus. (Accusativusból lett, ép úgy, mint az összes román nyelvekben.

*) Ἐπιπέλασαι a classicus nyelvben dativussal szokott állani, a byzantiniaknál pedig többnyire (va) következik utána, mint későbbi helyen (l. a 9. és 16. sorban) a mi oklevélünkben is. Ez a főbb, mert egyelőként a participiumok lehetnek accusativusok, még πῶσιοναίη is, mert ebben a korban már régóta használják a hímnemű alakot flexiólanul, minden esot, nem, sőt szám jelölésére. A participium praesentisnek partic. futuri helyett való használatára is vannak analogiák. Így pl. Theophanesnél (ki még 817 körül élt) a következő helyek (125, 12): τὸν ἀναπέλασαντα τὸν τόπον τῶν ἐπὶ τῆς ἀποστολῆς, és (249, 8): πῆλαξ, ὡς πασι, καὶ τὸν ἀναπέλασε αὐτῶν. Csak az a kérdés, ἐπιπέλασαι ige használatos volt-e ἀποστολῆς vagy πῆλαξ ige módjára? Erre nem tudok analogiát, s ezért, meg a következő ἀφύλαξ miatt részemről nominativusoknak tartom a participiumokat. V. ö. a kérdésre nézve Hatzidakis «Einleitung in die neugriechische Grammatik» ez. művét (Leipzig, 1892. 143–144, l.).

Ezt a primitív tudnivalót Szerdahelyi teljesen ignorálta, s önkényesen ἔχον τῶν κτηνῶν-t olvas).

— καρπῶν. Magyarra nem igen fordítható, (καρπῶν voltaképen füstöt jelent, v. ö. a magyar «füstpénz» szóval.) A latin szöveg mansio-t említ. A καρπῶν elnevezés az adózással függ össze.

— ὄψαζάξαι: ὄψον ὀ-görögül mellékétel; aztán kivált hal. ὄψων ennek deminutív alakja (= hal, rövidebben: ὄψον; ὄψαξαι v. ὄψαξαι = halás, Hajlandó vagyok 6 halászmansióra gondolni, mert a latin szöveg LIII. mansiőról beszél Zaarherin-ben. Ugyanis 48+6 = 54.

— σαρταξ. Még egyszer is előfordul a 11. sorban, hol esetleg σαρταξ-nak olvasható, máskép azonban *semni szin alatt*. A 13. és 17. sorban ἔχαι; ligatúrás írása teljesen biztosá teszi ezt az átírást.

— ἔχοντα, megint nominat., Szantag szó jelzője.

6. ὁδοσιον. Teljesen biztos átírás. Pray és Szerdahelyi nem ismerték a β középkori α formáját. Különben a Duna, Danubius, újabb görög neve minden szótár szerint Δούβρις; v. Δούβρις. (Szerdahelyi-Téllyi: Δούβριον.)

— ἐν τῶν ἁγιοσταγῶν. A latin szöveg szerint: in dedicationem. Mi úgy mondanók: a beiktatás v. felszentelés alkalmából v. emlékére. (Dézsi: «hűsz királyi udvarnok az istenanya szolgálatára». Nonsens.) A σαρταξ szóhoz ismét ὄψον állítványt kell gondolni, jöhet a 4. sorban megváltozott a gondolatmenet; marad is állítványul ὄψον egészen a 8. sor τερπῶν ἐν σαρταξ. Ott ismét nominativusok következnek a két vinczellér felsorolásában. A fordítás utánozza az eredetinek pongyolását.

σαρταξον, tehát nem Ompadának*) hívják a róvot, mint Sz. olvasta az O. P. latin szövege szerint. Az ἐν olvasásomhoz nem fér kétség.

— πρῶταξ; πρῶταξ most is használatos görög szó = révész.

7. — τῶ παργῶν. Helyesen: τῶ παργῶν, vagy τῶ παργῶν. A két ulak összekavarása. V. ö. 8. sor; τῶ πρῶν.

— ἡσυχασίας. Az olvasás megbízhatóságára nézve v. ö. az 5. sor végén ἔστιν szó írását. Ezt a szót eddig senki sem olvasta helyesen, Pray sem, a ki pedig látta a MP-t is. Csakhogy ő legalább értelmes görög szót olvastól belőle (ἔχαι ἄραξαι = habet aratores), míg Szerdahelyi szokása szerint teljesen értelmetlen, nem létező szót construál belőle, melynek aztán önkényes értelmet ad (ἔχαισας). A többiek, Télly is, kivétel nélkül mind vakon követték Sz.-t. — A ἡσυχασίας szó használata érdekes, mert itt alig jelenthet más, mint a latin szöveg következő szavai (13. sor): «non habet abbatissa *servientes cum equis nisi solummodo LX.*»; tehát olyan alattvalót, a ki lovat szolgáltató mezei munkára vagy egyéb célra. De a szó illetlen értelme tudtommal eddig ismeretlen. A byzancei íróknál

*) «Ompada» formában különben sem volna szabad átírni a szót, mert Ὀμπάδα helyes kiejtés csak Ombada vagy Obada lehet (v. ö. a byzanceiaknál pl. Ρομπέρτος = Robertus).

előforduló $\beta\epsilon\tau\alpha\sigma\tau\epsilon\iota\varsigma$ egészen mást jelent, s a latin *restis* szóval függ össze, a mi saavunk pedig a latin *bestia* szóval (v. ö. Du-Fresne Glossariumát s. v. Bestia = equus vel iumentum quo quis vehitur). Úgy látszik, a görög köznyelv a $\beta\epsilon\tau\alpha$ szót ex időben a francia *bête* szóval egyező értelemben használta. (Mai napság «oktalan állatnak», *rationis expertus* = $\alpha\lambda\omicron\gamma\omicron$ -nak hívják újjörögül a lovat.) Visszakövetkeztelve már most a latin szövegre, a «servientes cum equis» kitételnél aligha szabad *halkiszolgálatra* gondolni, mint eddig többnyire tették. A Dézsi-féle magyar szöveg ugyan «fivaros»-nak fordítja a *servientes* stb. szavakat a latin oklevélben; de ez meg az összefüggést nem látja a görög szöveggel (hol földművesnek fordítja a $\beta\epsilon$ szót) s azért egészen elrontja a helyet: a «hatvan» jelzőt a 3 ácstelekhez csapja hozzá és «63 ácstelekről» beszél 160 lovas v. fogatos és 3 ácstelek helyett).

— $\delta\omicron\delta\epsilon\alpha$. Efféle ékezethiba még: u. itt: $\delta\omicron\delta\epsilon\alpha\beta\epsilon$, továbbá 10, $\tau\alpha\delta\alpha$ (= $\tau\alpha\delta\alpha$), 15, $\gamma\epsilon\alpha\alpha\epsilon$ ($\gamma\epsilon\alpha\alpha\epsilon$). Helyesen a legjobb kéziratokban is előfordul.

S, $\beta\epsilon\tau\alpha\sigma\tau\epsilon\iota\varsigma$, nem pedig $\beta\epsilon\tau\alpha\sigma\tau\epsilon\iota\omega$, mint Sz. olvasta, mert $\beta\epsilon\tau\alpha\sigma\tau\epsilon\iota\omega$ újjörög szó szedret jelent. Ezt fordítja Tölly «üveges»-nek, a latin szöveg «lagenarum custodem» szavai után indúlva.

— $\epsilon\iota\alpha$ újabb görög alak (= $\epsilon\iota\alpha$) v. h. $\epsilon\iota\alpha$.

— ϵ (= ϵ): mindjárt az előbbi alak után. Helyesen itt is $\epsilon\alpha$ volna írandó.

— $\kappa\alpha\iota\ \tau\omega\ \tau\omega\ \pi\omicron\lambda\omicron\sigma\tau\epsilon\iota\omega\ \tau\omega\ \mu\epsilon\tau\alpha\ \delta\epsilon\mu\pi\lambda\omicron\sigma\tau\epsilon\iota\omega\ \epsilon\iota$. A gondolatmenet itt egyszerű függetlenné válik az eddigi verbum regens-től, s a két szóelőműves lajstromszerű felsorolásába esap át, mintha ez a két mondat csak közbeszúrás volna. Előbb a helységek szerint igazodott a sorrend, most a szolgálk fajtája a szempont. A genitívus $\epsilon\iota$ mellett feltűnő, s a casusok teljes összezavarodásának újabb jele. (Lohot, hogy a «honnan» kérdésre felel, mintha $\epsilon\alpha$ praepositióval állana; de ezt biztosan nem állíthatom.) A $\tau\omega\ \mu\epsilon\tau\alpha$ szavakat eddig mindentőlképen olvasták, csak helyesen nem. Szerdahelyi az $\epsilon\alpha\ \tau\omega\ \mu\epsilon\tau\alpha$ betűket $\kappa\alpha\iota\ \tau\omega\ \mu\epsilon\tau\alpha$ -nak olvasta, s azonkívül egy vinczellér helyeti $\pi\lambda\omicron\sigma\tau\epsilon\iota\omega\ \epsilon\iota$ (= «hat *gályát*» ajándékozott a szent királyljal az urpéczáknak. (Honnan veszi aztán a $\pi\lambda\omicron\sigma\tau\epsilon\iota\omega$ szó = plaustrales értelmét, azt már nem tudom.) Szegedy ezt a helyet nem vette fel fordításába; és csak mellékesen magyarázza (Pozoznik-hoz való jegyzetében, mely lapszám szerint nem idézhető) ilyenformán: «hic erat ille *Mororum cultor*, cuius per expressum meminit S. Stephanus». Tehát ő szintén az OP. nyomán, de értelmesebben és megfontoltabban $\mu\omicron\sigma\tau\epsilon\iota\omega$ -t olvashatott, s mivel $\mu\omicron\sigma\tau\epsilon\iota\omega$ ó-görög nyelven = szeder, hát «szeder» v. szederjesszőelő-műves»-nek magyarázza a helyet. (Megdöböntő biztosság! «Per expressum meminit Stephanus!» De ne feledjük, hogy Szegedy könyve a XVIII. század közepén jelent meg.) — *Mit jelent* már most a $\mu\epsilon\tau\alpha$ szó, az Tagányi Károly nagybecsű értekezése óta (A földközösség története Magyarországon, M. Gazdaságtörténeti szemle, 1894, 4–5. szám) magyarázatra nem szorul. A $\mu\epsilon\tau\alpha$ alak a «mit» szónak (= lakközösség, földközösség, Markgenossenschaft) szláv genitívusa. Ezzel

belföldi bizonyítékunk is van arra, a mit Tagányi értekezése legvégén állít, hogy «a földközösség hazánkban még a honfoglalásnál is régebb intézmény» s hogy már a szlávoknál is szokásban volt. A «mit» állítólag orosz szó; hogyan került a Balaton mellékre, annak vizsgálatát a hozzáértőkre bízom. Az olvasás *egészen bizonyos*.

— $\kappa\alpha\iota\ \epsilon\iota\ \tau\omega\ \pi\alpha\tau\epsilon\alpha$. «Ompudáról» megint semmi szó; Szerdahelyi olvasása egészen önkényes.

9. $\delta\epsilon\ \mu\epsilon\lambda\epsilon\kappa\omicron\varsigma\ \delta\epsilon\mu\pi\lambda\omicron\sigma\tau\epsilon\iota\omega\ \epsilon\iota$ (= $\epsilon\iota$). Szerdahelyi $\epsilon\iota$ helyett, nem ismervén a ligatúrát, $\epsilon\iota$ -ot (hat) olvas, pedig a szó írása az OP.-ban is egészen világos ($\delta\epsilon\mu\pi\lambda\omicron\sigma\tau\epsilon\iota\omega$ szóban sem tudja olvasni az $\epsilon\alpha$ ligatúráját, sem itt, sem máshol). — De vajjon mi az a $\delta\epsilon\ \mu\epsilon\lambda\epsilon\kappa\omicron\varsigma$? Szerdahelyi megkötői ezzel is könnyen végeztek. Szerintük $\delta\epsilon$ nem növelő, hanem számjegy (= 70), $\mu\epsilon\lambda\epsilon\kappa\omicron\varsigma$ pedig = méhész, mert $\mu\epsilon\lambda$ görögül = méz. A $\delta\epsilon$ magyarázata evidenten helytelen, mert rajta van a spiritus asper; a $\mu\epsilon\lambda\epsilon\kappa\omicron\varsigma$ -ébe sem nyugszom belé addig, míg szlávul sőt esetleg gormánul értő tudásaink is hozzá nem szólnak a dologhoz, vagy, míg valaki be nem bizonyítja, hogy $\mu\epsilon\lambda\epsilon\kappa\omicron\varsigma$ görög szó. Azért fordítatlanul hagytam: úgyis gyanakszom rá, hogy tulajdonnév. Mindenesetre egyes számú nominatívus.

— $\epsilon\alpha\ \tau\omega\ \epsilon\gamma\epsilon$. Ennek a mellékmondatnak verbum regense $\epsilon\iota\pi\alpha\lambda\lambda\omicron\sigma\tau\epsilon\iota\omega$, az oklevél első szava. Célhatározó $\epsilon\alpha$ után indicatívus áll, mint mai nap is; l. a 12. sorban is: $\epsilon\alpha\ \epsilon\iota\pi\omega$. A dologra nézve l. Hatzidakis i. m. 218. lap.

— $\kappa\alpha\iota\ \tau\omega\ \nu\eta\sigma\iota\ \tau\omega\ \delta\epsilon\mu\pi\lambda\omicron\sigma\tau\epsilon\iota\omega$. A $\nu\eta\sigma\iota\omega$ alak helytelen, $\tau\omega\ \nu\eta\sigma\iota$ genoris neutrius, $\nu\eta\sigma\iota\omega$ deminutiv alakja, V. ö. 7. $\tau\omega\ \pi\alpha\tau\epsilon\gamma\epsilon\tau\omega$. Eddig azt hitték, a sziget neve volt; Szentháromság-szigete; a MP. szövege szerint azonban csak a szigetnek *egy név* nevezhették így, mert nem $\tau\omega\ \nu\eta\sigma\iota$, hanem $\tau\omega\ \nu\eta\sigma\iota$ van a szövegben.

— $\mu\epsilon\tau\epsilon\gamma\epsilon\omega$. Kind szótára szerint = «Meierei, die zu einem Kloster gehöret».

9–10. $\pi\alpha\tau\epsilon\tau\epsilon\varsigma$ — $\tau\omega\ \delta\epsilon\mu\pi\lambda\omicron\sigma\tau\epsilon\iota\omega$. A genusok összezavarodása. (Az OP.-ban is így van. Sz. önkényesen olvasta $\pi\alpha\tau\epsilon\tau\omega\omega$ -nak; mert nem ismerte az $\epsilon\alpha$ ligatúráját). Fontos dolog, hogy a szöveg itt *csakugyan kilenc: falut sorol fel*, mint a bevezetésben jelozve van.

10. a. Mi ez az a Szagarvrien előtt, nem tudom. Talán eleinte meg akarták számozni a neveket, ez esetben α = $\tau\omega\ \pi\alpha\tau\epsilon\tau\omega$, mint a 4. sorban. De én az eredeti Szt. István-féle oklevélben $\tau\omega$ -t sejték az α helyén. Ez paleographiailag lehetséges hiba.

10–11. A helységnevek ($\Gamma\epsilon\mu\epsilon\tau\epsilon\tau\epsilon$ -t kivéve, mely előtt a $\tau\omega$ szónak csak a helye van meg) $\kappa\alpha\iota\ \tau\omega$ szavakkal vannak összefűzve. Ez a $\kappa\alpha\iota\ \tau\omega$ itt összesen *hét-szer* fordul elő, s bő alkalmat szolgáltat az ügyetlen másolónak a teljes confusióra. De erről később. A genitívusok, úgy látszik, a 9. sorban lévő $\gamma\omega\sigma\iota\omega\omega$ szóhoz igazodnak. Arra, hogy nominatívus helyett állának, az egykorú byzancezi írókban nem találtam analogiát.

12. $\tau\omega\ \mu\omicron\alpha\sigma\tau\epsilon\iota\omega\omega$. Az egyeztetést itt nem értem. Ez a két szó egé-

szem mondaton kívül áll, mint ha εἰς τὴν... *scilicet* appositívója volna. Mindenesetre igen pongyola szerkezet, de értelme nem lehet kétséges. (Dézsi ugyan félreérti. L. erről később.)

— μέγχι εὐστιάκη (= εὐστίακη), nem classicus igealak, de a εὐστία; névszó mintájára fejlődhetett (v. ö. εὐστίασος szót is). Ιουδαίῳ-*nek* vagy ἑπὶ Ιουδαίῳ-*nek* azonban semmi szín alatt sem olvasható Ιουδαίῳ újabb görög alakja: αἰῶνα). Szardahelyi megint nem ismerte fel az αὐτοῦ ligaturáját. Spiritus sine az állítólagos: felett.

13. — τὸς μὲ ἐλθόντας. A MP.-ban minden kétséget kizárólag benne van a μὲ tagadó szó. (Szegedyről is: ut nolentes habitare etc. Pray: τὸς μὲ ἐλθόντας, úgy látszik, az apácákra érti.) Az OP.-ban nincs μὲ, különben egyezik a két szöveg. Szardahelyi latin és Dézsi magyar fordítása tehát az OP. szövege szerint ennyiben helyes. Támogatja a latin szöveg következő helye is (12—13. sor): «non licet alieni habitare, nisi quem abbatissa admiseric». De én mégis a MP. szövegének adok elsőséget, mert egy meglévő szó kihagyása szövegkritikailag lehetségesebb hiba, mint meg nem levő beiktatása, s mert a MP. szövege különben is minden tekintetben elsőséget érdemel. Szerintem tehát κατακλιθεῖσθε non telepedőst, hanem lakást jelent, κατακλιθεῖσθε εἰς τὸ κελὸς τῆς μονῆς pedig nem jelenthet mást, mint «meglakni, ott maradni a monostor fennhatósága alatt». E szerint οἱ μὲ ἐλθόντες κατακλιθεῖσθε εἰς τὸ κελὸς stb. = «a kik nem ismerik el a monostor fennhatóságát». Hogy a latin szöveg mást mond, azt elismerem. Az ἔκκεν καὶ μὲ βουλεύεσθε: *eris hiemelée* azonban az én magyarázatom helyességét bizonyítja. Fontosabb is olyan intézkedés, mely az alattvalókat kötelességeik teljesítésére szorítja, mint olyan, mely nem engedi meg az alattvalók szaporodását, főképen, mikor új rend behozataláról van szó. Szent István korában az volt fontos, hogy a lakosok elismerjék a monostor fennhatóságát; Kálmán idejében ennél már fontosabb lehetett, hogy új telepődés engedelen nélkül ne történjék.

13—14. ἵνα ἀρχεῖται. A mondatfűzés laza és hanyag. Az actív szerkezet egyszerre passívba esap át, s ilyenformán az alany személye és száma is megváltozik. A fordítás híven feltünteti az eredetinek ügyfogyottságát.

14. εἰ δε τις. A simulás alkalmával való ékjelzés szabályait az író nem ismeri.

μερῶς = μερῶς, classicus görög szó = rajtakaptnék, v. rábizonyítottak, hogy... (μερῶς = fúr, tolvaj). Dézsi rosszul fordítja ezt is (= merészkednék!), pedig nagyon gyakran előfordul, kivált a görög szónokoknál.

16. ἵνα ἔχων = ἔχων népies alak e. h. ἔχων. Az indicativusról l. fellebb.

E részletes magyarázatok után (melyekben mellőztem minden eddig is helyesen magyarázott kitétel vizsgálatát) most a maga egészében is áttekintem a MP. szövegének tartalmát.

A MP. görög szövege rövid, nem egészen szabatosan fogalmazott bevezetés után világos szavakkal tüstént megmondja, hogy a király kilencz salut ajándékoz (földjeivel együtt) a monostornak. Aztán a falvak szerint haladva, kezdé «először is» Szagarvriennel, folytatja a távolabb eső Szamtaggal, mert ezen helységek birtokához fűződik a legtöbb privilegium. A privilegiumok elősorolása közben aztán elvesz a fonál s így kerül belé az oklevélbe a Polosznik- és Patadi-közsegbeli egy-egy szőlőműves. Itt aztán, a 9. sorban, ismét felveszi az oklevél az eredeti fonalat, és elősorolja az összes falvakat, még pedig *szám szerint esakugyan kilenczet*, melyek között Szagarvrien most is első helyen áll, de Szamtag már csak a hatodik helyre kerül. Benne voltak-e a legelső oklevélben is a «αὐτὸς ἐταρὰ πλείονος διδωμεῖ» (= és több másokat adok*) szavak, el nem dönthető kérdés. Annyi bizonyos, hogy ebből a határozatlan kifejezésből nem nagy hasznuk lehetett későbbi időben az apácáknak, s azért szükségesnek találhatták felvételét «quorumdam, que non inveniuntur in veteri privilegio». Ez a donatio gondolatmenete. Az oklevél többi részei nem szorulnak magyarázatra.

Ha már most összevetjük a MP. görög szövegét ugyancsak a MP.-on levő latin renovatio szövegével, azt tapasztaljuk, hogy a kettőnek tartalma majdnem teljesen megegyezik. A mi a görögben megvan, megvan a latinban is, kivéve a patadi-i szőlőművest, kiről a renovatio hallgat. Viszont a latin renovatióban esupán a következő elemek újak: 1. A földek közösségének jelzése Zaarberin, Serlous, Padruc és Grincear községekben, továbbá az «in ipso portu Sild» levő prædiumnál; ellenben a föld elosztottságának jelzése*) előbb Zamtoq, majd Mama, Seondur, Kinessa és Citun községekben. De konstatiálom, hogy a prædiumot nem számítva, a latin oklevél is *kilencz helységet* (ἐννέα χωρία) említ, ép úgy, mint a görög. 2. Új még a latin oklevélben az insula közelebbi meghatározása: «in Sild». Vajjon a hozzávaló prædium azonos-e a «ἀγία τριῶδα» nevével, nem bizonyos, de valószínű. 3. Új a tokhalászat joga ott, és 4. ugyanaz a «Modocea portus»-ban. Ezekben az új

*) Mit jelenthet Dézsi fordításában a «circumiacet in metis» következő fordítása: «nem közös, hanem köröskörül a határszéleken terül el» — nem képzelhetem. Ez a formulát különben Tugányi sem említi idézett értékezésében (= köröskörül határkövekkel van beszegve).

intézkedésekben csak egynehány van olyan, mely hasznukra vált az apácáknak (ilyen a 3. és 4.), az is jelentéktelen; ellenben Szent István donatiójához mérve, megrövidítésüknek jelzendő az, hogy négy községben és a szigetségi majorban «közös»-nek van minősítve a föld.

III.

Az országos levéltári példány görög szövege.

Mivel Szerdahelyi óta görög részével ennek az oklevélnek sem foglalkozott egyetlen egy igazi szakember sem,* Szerdahelyi olvasása pedig többnyire önkényes és értelmetlen, első teendő az volna, hogy ennek a szövegnek is megállapítsam pontos és helyes átírását. Erre azonban két okból nem vállalkozom. Az első ok mindjárt a következő sorokból ki fog tűnni: az OP. szövegének pontos átírása teljes lehetetlenség. A másik ok, mely csak később fog kiderülni, az, hogy ezáltalán is volna ez a fáradság. Megelégszem tehát a szöveg megkritizálásával, még pedig egyelőre tekintet nélkül a MP.-nak olvasóim előtt is ismeretes szövegére.

Először is hát kétségbevonom, hogy a görög palaeographiához értő ember mindjárt az első tekintetre feltűnőnek, sőt megdöbbenőnek ne találja az OP. írásának általános characterét. Maguk a betűket és szóképeket alkotó vonások gyakorlott *talkezelésre* vallanak ugyan, de a szöveg az első tekintetre mindamellott olyan benyomást tesz, mintha nem is görög volna. Ennek egyik főoka már az is, hogy az író a latin betűk írásában az ú. n. fractur-írashoz lévén szokva, a gömbölyű görög betűket is *tördelten* írta, illetőleg rajzolta.

De vannak egyéb oka is.

Ilyen például némely betűnek a képtelenségig szokatlan, soha és sehol nem tapasztalt formája, melyről igazán megfoghatatlan, hogyan hagyhatták fölemlítés nélkül az eddigi kutatók. Nevezete-

* A latin részt s az oklevél külső tulajdonságait legutóbb Fejérfutaky László tette szóvá «Kálmán király oklevelei» cz. akad. értekezésében (21. és 22. lap).

sen az α betű írása olyan furcsa, s a mellett olyan következetlen, hogy az oklevél biztos olvasását már egymagában is lehetetlenné teszi. Akárhány olyan szót lehet idézni az oklevélből, melynek értelmét csupán magából ennek az oklevélnek szövegeből soha senki ki nem tudná hüvelyezni. Lássunk példákat, melyekben én a rendelkezésekre álló modern betűmintákkal csak körülbelül ténnetíthetem fel az eredeti szöveg furcsa írását, de a Magyar Nemzet Történetében (II. köt. 243. l.) vagy a Horvát-féle gyűjteményben lévő hasonmások segítségével mindenki könnyen meggyőződhetik állításom igazságáról. Ime: 2. $\sigma\rho\iota\alpha\sigma$ = $\sigma\rho\iota\alpha\varsigma$; 3. $\mu\epsilon\tau\alpha\sigma\tau\omega\nu$ = $\mu\epsilon\tau\grave{\alpha}\ \tau\omega\nu$; 5. $\acute{\epsilon}\nu\theta\rho\omega\nu\iota\alpha\sigma\mu\epsilon\nu$; 6. $\alpha\upsilon\tau\iota\alpha\sigma$ = $\acute{\alpha}\tau\iota\alpha\varsigma$; $\kappa\alpha\omega\sigma$ = $\kappa\alpha\acute{\iota}$; $\mu\epsilon\rho\alpha\sigma\sigma\omega\tau\alpha\varsigma$ = $\mu\epsilon\rho\acute{\alpha}\tau\alpha\varsigma$; 7. $\psi\alpha\rho\alpha\delta\iota\omega\sigma$ = $\psi\alpha\rho\acute{\alpha}\delta\alpha\varsigma$; 8. $\tau\rho\iota\alpha\delta\alpha\sigma$ = $\tau\rho\acute{\iota}\alpha\delta\alpha$; 10. $\acute{\epsilon}\tau\epsilon\rho\alpha\sigma\sigma$ = $\acute{\epsilon}\tau\epsilon\rho\alpha$ (!); 11. $\acute{\epsilon}\nu\alpha\sigma$ = $\acute{\epsilon}\nu\alpha$ (!); 12. $\kappa\rho\alpha\tau\alpha\sigma$ = $\kappa\rho\acute{\alpha}\tau\alpha\varsigma$; 14. $\acute{\alpha}\nu\alpha\theta\epsilon\mu\alpha\sigma$ = $\acute{\alpha}\nu\alpha\theta\epsilon\mu\alpha$, stb. Látjuk ezekből a példák közül, hogy az író az α szokásos jele mögé bizonyos ν és σ formájú értelmetlen *czifraságokat* szeret rakni, még pedig nemcsak szó végén, hanem szó közepén is. Így állván a dolog, ki merné erről a 3. sorban levő szóképről: $\acute{\epsilon}\nu\alpha\sigma\sigma\omega\tau\alpha\varsigma$ csupán az OP. szövege alapján biztosan állítani, vajjon $\acute{\epsilon}\nu\alpha\sigma\tau\alpha\varsigma$ -nak (Szerdahelyi) v. $\acute{\epsilon}\nu\alpha\sigma\tau\alpha\varsigma$ -nak (Pray) vagy csupán $\acute{\epsilon}\nu\alpha\sigma$ -nak olvasandó-e? Vagy a 13. sorban az $\acute{\epsilon}\tau\epsilon\rho\alpha\sigma\sigma$ szóképről, vajjon végső *czifraságai* jelentenek-e valamit, vagy sem? (Szerdahelyi: $\acute{\alpha}\tau\epsilon\tau\omega\varsigma$ -t olvas, persze, mert ráadásul az τ ligatúrás írását sem ismeri!) Hiszen ugyancsak az α az oklevél első két sorában s néhol később is rendszeren van írva (1. $\kappa\alpha\acute{\iota}$, 2. $\alpha\theta\acute{\rho}\omega$ stb.); néhol meg olyanformán, mint egy modern ν (3. $\omega\nu\sigma\eta\varsigma$ — $\pi\acute{\alpha}\sigma\eta\varsigma$, 4. $\kappa\omega\omega\sigma\omega\nu\sigma$ = $\kappa\alpha\pi\nu\delta\epsilon\varsigma$). Mikor olvassuk, mikor ne olvassuk hát a *czifraságokat* értelmes jeleknek? Ismétlem, az oklevélnek ez az egyetlen sajátsága is elég, hogy biztos olvasását magában véve, más példánnyal való összehasonlítás nélkül, lehetetlenné tegye.* Főképp ezért állíthattam teljes joggal, hogy az OP. számos szóképeinek megfejtése Szerdahelyinek a Pray-féle szöveg (tehát közvetve a MP.) használata nélkül sohasem sikerült volna. Egyébként ő észre sem vette ezt a különösséget, s a *czifra-*

* Annnyival inkább, mert néhány esetben nemcsak α után találjuk ezt a *czifraságot*, hanem *uds* magánhangzó után. I. pl. 3. $\mu\omega\omega\sigma\tau\epsilon\rho\iota\omega\sigma$ = $\mu\omega\omega\sigma\tau\epsilon\rho\iota\omega$; 11. σ . $\tau\omega\omega\sigma$ = $\tau\omega\omega$; (de mindjárt utána: $\delta\acute{\epsilon}\lambda\omega\tau\alpha\sigma$ = $\delta\acute{\epsilon}\lambda\omega\tau\alpha\varsigma$).

ságokat többnyire betűknek olvasta, alkotván aztán belőlük sohasem existált görög szavakat.*)

Úgy gondolom, az elmondottak után már most kimondhatom még a MP.-nyul való összehasonlítás előtt, sok esztendővel ezelőtt megállapodott véleményemet: *az OP. szövegének írója nem tudott görögül, nem ismerte a görög betűket, írásjeleket, s azok rajzolásában egészen kezdő volt.**)* Kétségtelen bizonyosságul szolgál erre nemcsak az α betű formája, hanem az a körülmény is, hogy alig van olyanfajta palaeographiai íráshiba, melyre ez a kézirat egynehány érdekes példát ne szolgáltatna. Lássuk a dolgot részletesen. (A szóképek elé tett számok az OP. sorait jelölik.)

1. *Hasonló betűk felcserélése.* (Tudnivaló, hogy ϵ betűk nem mindig hasonlóak a modern írásban is; régen azonban azok voltak.) 3. $\chi\omega\rho\alpha\theta\iota\omega\upsilon\omicron\upsilon\upsilon$ = $\chi\omega\rho\alpha\phi\iota\omega\upsilon\upsilon$; 5. $\alpha\omega\lambda\iota\alpha\varsigma$ = $\varphi\alpha\rho\lambda\iota\alpha\varsigma$; 2. $\mu\omicron\nu\alpha\sigma\tau\acute{\iota}\rho\iota\omicron\upsilon\upsilon$ = $\mu\omicron\nu\alpha\sigma\tau\acute{\iota}\rho\iota\alpha\iota\omicron\upsilon$ (ν és ρ ezenkívül is igen gyakran); 7. $\delta\iota\omega\nu\nu\alpha\upsilon$ = $\delta\omicron\delta\omicron\nu\alpha\beta\epsilon\upsilon$; 9. $\tau\acute{\iota}\tau\iota\omega\upsilon\upsilon$ = $\tau\acute{\iota}\tau\iota\omega\upsilon\omicron\upsilon$; 11. $\nu\acute{\epsilon}\chi\eta\iota$ = $\mu\acute{\epsilon}\chi\eta\iota$; 17. $\alpha\phi\epsilon\rho\iota\omega\lambda\omicron\upsilon$ = $\alpha\rho\alpha\rho\tau\omega\lambda\omicron\upsilon$ (a μ írása általában szokatlan és következtelen); 15. és 16. $\pi\rho\delta$ = $\pi\rho\varsigma$, az író nem ismeri ezt a rendkívül gyakori rövidítést! 4. $\tau\epsilon\sigma\sigma\alpha\rho\acute{\omicron}\kappa\omicron\upsilon\tau\alpha$ = $\tau\epsilon\sigma\sigma\alpha\rho\acute{\alpha}\kappa\omicron\upsilon\tau\alpha$, stb. stb.

2. *Ligaturák ügyetlen írása.* Ezeket persze csak a hasonmásokban lehet jól ellenőrizni. Az író összezavarja az $\epsilon\iota$ és a $\sigma\iota$ egymáshoz igen hasonló coaretatióját, mit a MP.-ban sohasem tapasztalunk. L. pl. 2. $\sigma\iota$ $\sigma\iota\omega$ $\beta\epsilon\sigma\sigma\epsilon\rho\epsilon\gamma$, 5. $\sigma\iota$ $\sigma\iota\omega\upsilon$ $\delta\omicron\nu\nu\alpha\beta\epsilon\upsilon$. Továbbá 2. $\acute{\omicron}\pi\epsilon\rho\alpha\rho\iota\alpha\varsigma$? $\kappa\omega\delta$ (hol a ? felismerhetetlen θ -t pótol); 5. $\epsilon\chi$ $\epsilon\chi\omicron\nu\tau\alpha$, dittographiával, mert az ϵ és χ coaretatiója először nem sikerült

*) Ez 1804-ben történt. Hogyan gondolkoztak a magyar szakértők 1891-ben ugyanezen tárgyban, megmutatja Karácsonyi János már hiézzett monografiájának a szóban lévő szövegre vonatkozó része (Szt. István oklevelei, 31. l.), hol K. (Horvát Istvánra hivatkozva!?) egyenesen *első bizonyítéknak* hozza fel az oklevél hitelessége mellett «a betűk és írás alakját», mely *stílusban egyezik a XI. században szokásos görög betűknek és írásnak alakjával*. Utí figura docet.

**) Szerdahelyi nézete a következő (i. m. 31.): «Modus scribendi stylusque hic universus non est Grammaticae legibus (!) accommodatus. . . . Proinde, utiamsi demum Autorem Diplomatici fuisse et origine et lingua Graecam aut in Graecis eruditum, fieri potuisse ut et Orthographiam et Syntaxis et oratio ipsa minus pura genuinaque, immo, si licet dicere, etiam erronea existat».

(Télfy: $\acute{\epsilon}\nu\acute{\epsilon}\chi\omicron\upsilon\upsilon$), 10. $\sigma\alpha\rho\upsilon$ $\tau\omicron\upsilon\upsilon$, e. h. $\sigma\alpha\rho\iota\alpha\gamma$ (az α és γ coaretatiója nem sikerült), 5. $\nu\eta\sigma\epsilon\nu$, $\mu\epsilon\tau\alpha\chi\iota\omega\upsilon\upsilon$, 11. $\acute{\epsilon}\xi\omicron\upsilon\sigma\iota\alpha\upsilon$ és máshol a szomszéd betű metszi az ι -t, a mit hozzáértő író írásában nem találunk, stb. stb.

3. Az írásjelek (accentusok, spiritusok) szokatlan formája és helytelen alkalmazása. Ebben a tekintetben ugyan a XI. század kéziratai már nem egészen pontosak ugyan, de ennyire pontatlannok mégsem. Az accentusok és spiritusok jelei gyakran olyanok, mint a latin szöveg abbreviációinak jelei; lehet, hogy az író azoknak tartotta őket.

4. *Sorvégi fűrésű szóelválasztások.* 2—3. $\tau\omicron\iota$ - σ ; 4—5. κ - α !; 7—8. μ - $\omega\rho\kappa\upsilon\pi\epsilon\lambda\omicron\nu\eta\rho\iota\alpha\varsigma$. *Egyéb sorvég-okozta zavarok.* Dittographiák: 9—10. $\tau\epsilon\sigma\sigma\alpha$ - $\sigma\alpha\rho\upsilon$ $\tau\omicron\upsilon\upsilon$;*) 15—16. $\pi\rho$ - $\pi\rho\acute{\omega}\nu$; 3—4. $\tau\omicron\upsilon\sigma\delta\epsilon$ (?) sorvég után: $\acute{\omicron}\nu\mu\iota\omega\nu\alpha\upsilon\tau\alpha$ (= $\acute{\omicron}\nu\acute{\omicron}\mu\alpha\tau\alpha$). Kihagyások sor végén: 11. $\kappa\alpha\upsilon$ $\tau\omicron\iota\alpha$ (= $\kappa\alpha\tau\omicron\iota\kappa\eta\sigma\iota\alpha$); 12—13. $\beta\omicron\upsilon\lambda$ - $\mu\acute{\epsilon}\nu\omicron\varsigma$. Hibás ligatúra sor végén: 14. $\tau\alpha\varsigma$ = $\tau\eta\varsigma$.

5. *Dittographiák* (a már említett sorvégeiken kívül). 1. $\kappa\alpha\tau\alpha\sigma\tau\acute{\epsilon}\nu\omicron\nu\tau\alpha$ $\tau\alpha$ $\tau\omega$; 4. $\tau\omega$ $\pi\rho\acute{\omega}$ $\pi\rho\acute{\omega}\tau\omicron\upsilon$; 5. $\acute{\epsilon}\chi$ $\acute{\epsilon}\chi\omicron\nu\tau\alpha$; 7. $\acute{\omicron}\nu$ $\pi\epsilon\rho$ $\delta\acute{\epsilon}\rho\delta\omega\kappa\alpha$ (= $\acute{\omicron}\nu\pi\epsilon\rho$ $\delta\acute{\epsilon}\delta\omega\kappa\alpha$); u. o. $\acute{\epsilon}\tau\epsilon\rho\omicron\varsigma$ (= $\acute{\epsilon}\tau\epsilon\rho\omicron\varsigma$), a ligatúra dittographiája. 15. $\acute{\alpha}\pi\alpha\rho\alpha\rho\pi\rho\sigma\tau\acute{\epsilon}\lambda\omega\upsilon$ (még az apostol szót sem tudja hiba nélkül írni!). 16. $\theta\kappa\omega\delta$ $\theta\kappa\omega\delta$ (ez azonban valószínűleg szándékos. L. később).

6. *Kihagyások.* 2. $\tau\eta\varsigma$ $\acute{\epsilon}\rho\eta\varsigma$ $\varphi\upsilon\chi\eta\kappa\eta\varsigma$ $\sigma\rho\iota\alpha\varsigma$; a $\tau\eta\varsigma$ és $\acute{\epsilon}\rho\eta\varsigma$ egyforma szövegek miatt az $\acute{\epsilon}\rho\eta\varsigma$ szó kimaradt, csak a spiritus lenis jelzi a helyét; 4. $\acute{\omicron}\nu\alpha\upsilon\tau\alpha$ = $\acute{\omicron}\nu\acute{\omicron}\mu\alpha\tau\alpha$, u. o. dittographia is; $\sigma\alpha\rho\alpha\rho\beta\epsilon\upsilon$ (de 9. $\sigma\alpha\rho\alpha\rho\beta\epsilon\upsilon\epsilon\nu$); 8. hiányzik $\epsilon\iota\varsigma$ $\kappa\alpha\iota$ a következő $\epsilon\iota\varsigma$ $\tau\omicron\delta$ miatt; 11. $\tau\acute{\alpha}\tau\eta$ = $\tau\alpha\acute{\omicron}\tau\eta$, u. o. $\kappa\alpha\tau\omicron\iota\alpha$ ($\epsilon\iota\sigma\iota$); utána $\epsilon\iota\varsigma$ következik; innen a kihagyás, 14. $\tau\acute{\iota}\nu$ e. h. $\tau\upsilon\alpha\varsigma$. Mindezen kihagyások az OP. szövegéből magából is constatálható u. n. haplographiák. De van még több kihagyás is.

7. *Értelmetlen betűhalmazok.* Ilyenek kivált: 3. $\epsilon\nu\omicron\nu\omicron\sigma$; 13. $\epsilon\iota\sigma\alpha\sigma$; és főképp 16. (a végén) = kb. $\pi\omicron\nu\omicron\sigma\delta\omicron$.

Mindezek a hibák csak egy részét teszik a bizonyítékoknak, még pedig nem is a fontosabb részét: azonban eddig csak olyan hibákat akartam említeni, melyeknek constatálására maga az OP. is

*) Ennek első felét Dézsi így fordítja: «stb.» Mintha $\kappa\alpha\iota$ τ , λ , ($\kappa\alpha\iota$ $\tau\lambda$ $\lambda\omicron\sigma\tau\alpha$) volna a szövegben. Pedig biz az csak dittographia, nem egyéb.

elegendő. Most már kezdjük átlátni, hogyan kell érteni mindazt, a mit az eddigi magyarizók az OP. görög szövegéről — Szerdahelyi és Horvát István (!) görög paleographiai tudományára támaszkodva — állítottak. Hiában, — «Græca non leguntur». A gyakorlatlan szem esupán azt látja, hogy mind a két oklevél görögül van, hogy körülbelül egyforma nagyságú és terjedelmű, hogy mind a kettő a kereszt jelével kezdődik, hogy az első két sor tartalma elég pontosan összevág, s a mi fő, hogy mind a két oklevél utolsó sorát egyetlen szó, a *ἁμαρτωλῶς* (= bűnöstől) szó alkotja. Bizvást elhítték hát Horvát Istvánnak, hogy tartalmuk *egészen* azonos, és hogy értékük is egészen egyforma.

Azaz, ezt már mégsem! Mivel az OP.-on ott van a nagyon is szembetűnő viaszkorong,* a MP.-on ellenben csak a helye van meg a pecsétnek, egyforma értékűnek mégsem tartották a két oklevelet. Követték ebben is Horvát Istvánt, és a múzeumi példányt az országos levéltári példány «hivatalos másoddarabjának» tartották.**)

IV.

A két görög szöveg összevetésének főeredményei.

Ha a kutatók csak egy kissé gondosabban vizsgálják vala meg a két oklevelet, a görög nyelv alaposabb ismerete és paleographiai tájékozottság *nélkül* is gondolkodóba kellett volna esniök.

Ugyanis az OP. valamivel szélesebb formátumú, s különben is sűrűbb, összehibszorított betűkkel van írva. Nem terjed tehát 18 sorra, mint a MP., hanem csak 17-re. Azonban mind a két ok-

*) Még pedig mai napság a pergamen telelét oldalán elhelyezve. Szerdahelyi basonmása szerint 1894-ben még az oklevél hátsó (be nem írt) oldalán volt a pecsét. V. ö. Szerdahelyi, I. m. 29. l.: «fasciola, quo *aversa* in parte susteniat Sigillum cereum».

**) L. Karácsonyi, i. m. 33. lap. Pedig Pray, mint tudjuk, más véleményben volt. De hát Pray műveit mai napság már nem igen olvaszuk. Fejérpataky László tudtommal az egyetlen szakíró, a ki (csak a latin szövegből indulva) olyan eredményekre jutott, melyeket a görög szövegek részletes vizsgálata nagyon meg fog erősíteni. L. Kálmán király oklevelei, 35. és kk. lap.

levél legutolsó sorára mindamellett csak egy szó, az *ἁμαρτωλῶς* szó jut. Kérdés tehát, miféle szerencsés véletlen juttatta az OP.-ban is egymagát az *ἁμαρτωλῶς* szót az utolsó sorba, hogy aztán ilyenformán avatatlan szemek előtt nyolez századon át teljesen azonos szövegűnek látszhassék a két oklevél, s a MP. mint az OP. «hivatalos másoddarabja» szerepelhessen.

De ime, épen erről a «szerencsés véletlenről» nyorunk legelőször is meglepő felvilágosítást, ha a szövegkritikus legelső teendőjét elvégezzük, s megjelöljük az OP.-ban azokat a helyeket, melyekre a MP. sorvégei esnek. Így az eleven szemlélet rögtön megczáfolja azt a feltévést, hogy a sorvégek az OP.-ban fokozatosan közelednének a MP. sorvégeihez, és végtére az OP. 16. sorának vége csak úgy magától egyeznék meg a MP. 17. sorának végével. Ellenkezőleg, az az igazság, hogy a MP. 4. soráig folyvást távolodnak a sorvégek; a MP. 4. sorának lemásolása aztán több, mint egy egész sornyi helyet kíván az OP.-ban, s attól kezdve először kisebb, aztán a 8. sortól fokozottabb mértékben ismét távolodnak soronként 3—10 cm.-nyire a sorvégek,* úgy, hogy a MP. utolsóelőtti (17.) sorának vége az OP. utolsóelőtti (16.) sorának közepére esik, az *ἁπ' ἁμαρτωλῶς* szavak mögé. *Az a felsor pedig, mely az idézett szavak és a sor vége közé esik, egyáltalában meg sincs ez MP.-ban.* Ezzel aztán megtaláltuk a kérdés megfejtését. A dolog így áll. Az OP. másolója olyan példányt másolt, melynek sorbeosztása az utolsóelőtti sorban megegyezett a MP.-éval. Sűrűbb írást használván, mint eredetijében volt, már a 16. sor közepén kifogyott a másolnivalóból, s immár csak egyetlen szó volt hátra az oklevél szövegéből, — vagyis pontosabban szólva, három, mert ő bizony a *ἁμαρτωλῶς* szót három kisebb szónak nézte. Ha már most ezt az egy szót is odairja, akkor még kevesebb, nem 18, nem is 17, hanem pláne csak tizenhatodfél sorra fog terjedni a másolat; de meg másrészt, a mi fontosabb, az utolsó sor túlnyúlik a pergamen közepén, s feltűnően kiülbözní fog az eredeti szövegtől! De ez még mind csak hagyján! Hanem akkor a *pecsétet* nem

*) Megegyezés csak egy helyen van, az OP. 9. és a MP. 10. sorának végén; de a következő sorokban már ismét távolodnak a sorvégek. A sorbeosztás különbségét egyébiránt még szóvá teszem értekezésem végén.

lehet ám olyan észszerűen elhelyezni az oklevél baloldalián, mint az eredeti példányon volt, s így már aztán igazán feltűnővé válik a két példány közti különbség. Mit tegyen ilyen kényes helyzetben egy, a görög nyelvben járatlan másoló? A szentháromság nevét mégis csak tudja valahogy görögül, hiszen lemásolta már ebben az oklevélben magában, először a szöveg elején, aztán csak két sorral fellebb, a 14. sorban. Erre tehát elég jól emlékezhetett. Fogja magát, odairja hát tölteléknek, de sokkal hanyagabbul, mint két sorral előbb, úgy szólván csak odavetve, hibát hibára halmozva, hogy: *παρα πρό (!) κωδων (= και νόσ!) και χρισου προς (= προς)*. De a sor még ezzel sem teljes. Folytatja hát a szűz Máriával, kiről nemcsak a 15. sorban, hanem különben is többször van szó a szövegben (l. a 2., 5—6., 10. sort is), s belefog, hogy odairja a szűz Mária teljes címét is, melynek vége könnyen felismerhető a *μαριεζ* tulajdonnévről. Le is ír, még pedig nagyon hanyagul, a *θεοποιηζ* szót pláne csak emlékezetből, ennyit: *τες (= της) ενδοξου θεοποιηζ (= θεοποιηζ, l. helyesen írva a 15. sorban) μεσ* (l. a 15. sorban *η μ: ν*, csak a középső *μ:* betűcsoportot kapván ki belőle) *θωδ...* Itt megakad. Ugyanis észreveszi, hogy a *μαριεζ* tulajdonnévig még 4 szó volna leirandó. Ugyde ez már nem fér bele az utolsóelőtti sorba, túl meg nem mehet a 16. soron, mert különben hiába az egész interpolatio. Mit tesz hát? Leírja töltelékül meg egyszer, hogy *θωδ, θωδ*. Azonban még mindig marad néhány betűre való üres hely. Ha igen ravasz férfiú, akkor most arra az üres helyre az eredeti példány 17. sorának utolsó szavait (*ἀπ' ἐμῶ τῶ*) írja oda meg egyszer. De hát, úgy látszik, ő fáradtabb és türelmetlenebb volt, semmint leleményes, és azért odavetett inkább néhány teljességgel értelmetlen betűt, a hány epen odafért: *πρωουδω.** Ezzel megszűnven a nehezség, most már nyugodtan odairhatta az utolsó, 17. sorba magát a *ἀραρωουδω* szót. (Azonban bele is unt már a munkába, meg különben sem értette a szót: írta tehát ilyenformán: *αφαρ τῶ λῶ*.) Igaz, hogy így aztán több, mint egy

*) Erősen gyanakszom, hogy ennek a rejtelmes betűcsoportnak eleje megint nem egyéb, mint az interpolatio első szavának (*παρα*) harmadikban való hanyag ismétlése. A *ρ* és *ν* betűket ugyanis máshol is összehavartja a másoló, pl. a 15. sor legvégén is. A *δω α. ζι* szövegről meg később lesz szó.

felsőnyki interpolatio került a szövegbe. De hát: «*Graeca non leguntur*», s a következés bebizonyította, hogy igaza volt, ha számított erre.

Hogy ez az utolsó Szentháromság- és szűz Mária-emlegetés nem illik bele a szövegbe; hogy nyelviileg sem igazolható (mert mit jelentsen a *παρα προς ἀραρωουδω*?) azt Szegedi meg Pray, kik mind a két oklevelet látták, nagyon jól észrevették. *Nines is benne* sem Péterfy, sem Szegedy latin fordításában, sem Pray görög szövegében. Szerdahelyi és munkatársáé az a dicsőség, hogy visszaiktatták a szövegbe az interpolatiót, s elejét lefordították egészen önkényesen úgy, mint legujabban Dézsi is: «az atya stb. . . *előtt*», a *ἄρην* szó töredékét olvasták *μεσ*-nak, a *θωδ θωδ* dittographiát *κα: θωδ*-nak, az utolsó betűhalmazt pedig *πν θει*-nek. Ime, ilyen fokon volt nálunk 100 esztendővel ezelőtt a görög szövegkritika!

Ennyire tehát eljutottunk. *Az OP. eredetijében az utolsóelőtti sornak epen olyan beosztása volt, mint a MP.-nak*. Ennyi a kétségtelen eredmény. De, mielőtt a szövegek pontosabb összehasonlítására térnénk, vegyünk csak szemügyre még egynémely olyan jelenséget, melynek constataálásához még mindig nem szükséges jól tudni görögül.

Az OP. köztudomás szerint el van látva Kálmán király szalagra erősített nagy viaszpecsétjével is, még pedig (most) az oklevél beírott oldalán, a *ἀραρωουδω* szó és a középső hajtás között, oly módon, hogy a pecsétzalag két, felülről lefele szabálytalan irányban haladó hasítékba (nem vágásba!) van belefűzve. Ez a két hasíték a két oklevelen majdnem egészen hasonló irányú és alakú, a baloldali mindkettőn fellebb kezdődik és lefele balra jobban görbül, mint a jobboldali. Tehát nemcsak az utolsó szó helye, hanem a pecsét hasítéka is szándékos eljárást gyúnttat. A múzeumi példány jobb hasítéka mármost metszi többi közt az utolsóelőtti sor *τριζουσιον* szavát, metszi pedig olyan szerenecsőtlenül (illetőleg szerenecsősen!), hogy az első *ι* betűt majdnem egészen eltünteti. Az OP.-ban pedig ez az *ι* betű egészen ki van hagyva. Híre sincs. Egész világosan *τῶ αρωουδω* áll ott, hézaggal a *ρ* és *α* közt, de *ι* nélkül.*)

*) Még egy megfigyelésemet akarom közölni, melynek azonban magam sem tulajdonítok döntő fontosságot. A negyedrétben összehajtott

Nem szaporítom a szót. Kimondom már most egész kutatásom végeredményét, melyet palaeographiailag még csak ezután kell bebizonyítanom: az országos levéltári, pecsétes példány görög szövege a múzeumi, pecsételen példányénak szövegkritikailag teljesen értéktelen másolata.

Teljesen értéktelen nem épen azért, mert nagyon romlott szöveget ad, hanem azért, mert kizárólag a MP.-on alapulván, a donatio eredeti szövegére nézve semmi okulást nem nyújt.

A két szöveg pontos összehasonlítása még nyilvánvalóbbá teszi állításom igazságát. A betűformák különböző karaktere csak a gyakorlatlan szemet vezetheti félre. Többet nyomnak a latban a következő bizonyítékok:

1. *A szöközöpi hézagoknak teljesen következetes megjegyzése.* Említettem, hogy a két példány sorvégei nem egyeznek meg, azaz, hogy az OP.-ban más szókkal végződnek a sorok, mint a MP.-ban. Már most a MP.-ban hat esetben fordul elő szóelválasztás sor végén: az OP. másolója *mind a hat esetben* sor közepén írja e szavakat, de mindamellettt mindannyiszor *két külön tagban*, MP. 1—2, OP. 1. ποσών τα; MP. 6—7, OP. 6. ἐπεί; MP. 8—9, OP. 8. παταδί; MP. 9—10, OP. 9. χωρίων; MP. 14—15, OP. 13. ἀποποιήσασθαι; MP. 16—17, OP. 15. μαρίας. De nemcsak sorvégen, hanem *mindenütt* egyezők a szöközöpi hézagok. Főbb példák: MP. 1, OP. 1. ἐν τέλλομαι; στέψασας; MP. 2, OP. 1. διοικούν τα; καὶ καταστάνων τα; MP. 4, OP. 4. τῷ πρώτῳ τῶν σακάρ βροσιν; MP. 5, OP. 4. τὰ σακάρ ἀκοντα; MP. 5, OP. 5. τὰμ τὰγ; MP. 6, OP. 5. ἐν θρωνισ μόν; MP. 8, OP. 7. πολλὰ νίκου; MP. 9, OP. 8. μετὸ χῶν; MP. 9, OP. 9. πᾶν τας; MP. 10, OP. 9. τῷ τῶν, stb. stb., mindenütt, kivétel nélkül.

MP.-ben a függőleges és vízszintes irányú törésvonal a szöveg 10. sorának τὰς szavával találkozók, s olvashatatlanná teszi a szó végét. Most már lyuk is van azon a helyen. Nos, az OP. megfelelő szava a 9. sor közepe táján így van írva: τῶντα, azaz, eleje jól, vége rosszul, pedig ugyancsak az OP. 4. sorában ugyanaz a τας szó egészen helyesen van írva. Ha ez a megfigyelés alapos, akkor a másolás csak abban az időben történt, mikor a sok használat a MP. pergamenjének szóbanlevő helyét már meglehetősen olvashatatlanná tette. Hogy áll a dolog akkor a keltetésekkel, azt megvizsgálni már nem a szövegkritikus, hanem a diplomatikus és historicus szakember dolga.

2. *A helyesírás teljesen ugyanaz.* A MP. összes íráshibái és javított hibái megvannak a OP.-ban is (de fordítva nem!). MP. 2, OP. 2. ἀδρῶσας, φυχγής; MP. 3, OP. 3. διομοι; MP. 12, OP. 11. διδομη (és MP. 11, OP. 10. helyesen: διομοι); MP. 7, OP. 6. ἐξίκοιτα; MP. 13, OP. 12. τὸν (= τῶν); MP. 14, OP. 13. ὄπερ (ὄνπερ). Az accentus-hibák is. Pl. MP. 1, OP. 1. ἐγῶ; MP. 5, OP. 4. ὄκτω stb. Megvannak az utólag beiktatott betűk. MP. 1, OP. 1. κράλ; MP. 6, OP. 6. πέραι^x; MP. 16, OP. 15. αἰ παρ³-νον. A τρεῖς szó abbreviaturája is le van rajzolva pontosan (MP. 7, OP. 7.). A MP. 6. sorának végén érdekes az ε formája (l. OP. 6.), továbbá a τῶν τ-jának formája τριακοσίων szó előtt (MP. 17, OP. 15.), és a χαρνοῦς szó τ-jának formája (MP. 5, OP. 4.). *Döntő bizonyítékok:* A π betűt a MP. rendszeren a modern betűvel írja, de összesen 9 helyen ω formán; az OP. *mind a kilencz helyen* szintén úgy (MP. 2, OP. 2. μροπολίτου, βροπρέμ; MP. 5, OP. 4. χαρνοῦς; MP. 5, OP. 5. ὄπερ; MP. 14, OP. 13. ἀποκοφε, ἀποποιήσασθαι; MP. 16, OP. 15. θεοποιήης; MP. 17, OP. 16. ἀπ ερωῖ), máshol *schol.* — A névelőt a MP. rendszeren τῷ formában írja; de kétszer helyesen: τῷ. Az OR. ugyanúgy, és esakis ott (MP. 5, OP. 5. τῷ σακτὰγ; MP. 13, OP. 12. εἰς τῷ κράτος). — ἄγιος melleknévben az α és γ betűket a MP. rendszeren coaretatio nélkül írja; de kétszer coaretatióval MP. 13, OP. 12; MP. 17, OP. 16.); az OP. hasonlóképen. — Sőt: a MP. 4. sorában a 2. szó ékezeze javítva van: az OP. írója lemásolta az áthúzott ékezetet is, melyet keresztforma írásjelnek nézett; MP. 4, OP. 3. μοναστηρίῳ. — A MP. a 8. sor ἐν szavára tévedésből duplán tette rá a spiritus s a hangsúly jelet. Az OP. írója (7. sor) ugyanígy.

3. *Az írásban lévő különbségek* világosan csak gyakorlatlan-ságból erednek, s még több bizonyító erővel bírnak, mint a hasonlóságok. Így nevezetesen a MP. ligaturáinak ügyetlen másolása. Hasonlítsd össze: MP. 2, OP. 2. ὄπεραμασθουῖ (a θ ügyetlen másolása!); — MP. 5, OP. 5. ἔχοντα. Az εχ coaretatióját a másoló először σσ-nek írta, aztán újra kezdte az egész szót; — MP. 7. βροπιαρίτας, az α, σ, τ betűk egyesítésével egy vízszintes vonás alatt; OP. 6. ἐσι: αρίτας (= nem ismerte a ligaturát); — MP. 13. ἀδελφαῶν, a δ, ε, λ, φ betűk szokásos ligaturájával; ezt az OP. 12. különösen, fonák kézmozdulatokkal rajzolja, egészen elhibázva a λ és φ coaretatióját, stb. stb.

Ezzel, úgy gondolom, palaeographiailag is teljesen igazolva

van, hogy az OP. eredetije nem más oklevél volt, hanem maga a múzeumi példány.

Így állván a dolog, a még meg nem beszélt nagyobb szövegbeli eltérések magyarázatában nyugodt lélekkel alkalmazhatjuk a szövegkritikai módszer általánosan ismeretes eljárásait. S ha az eltérések megfejtése szembeötlően sikerül, akkor eljárásunk eredménye egyúttal újabb bizonyítékot szolgáltat tételünk helyessége mellett.

V.

A két görög szöveg legfőbb eltéréseinek magyarázata.

Görögül nem tudó olvasóim kedvéért bevezetésül ideiktatom a Szerdahelyi-féle szöveg Dézsi-féle magyar fordítását, mely a Szilágyi-féle Magyar Nemzet Történetének II. kötetében jelent meg, a 243. lap mellékleteként:

«Az atyának és a fiúnak s a szentléleknek nevében én keresztény István s¹⁾ egész Magyarország királya, elrendelem a szentséges istenanya székhelyi monostorának építését (!), felszerelését (!) és eltartását (!)²⁾ Veszprémben és abban az apácázák halhatatlan (!) seregét,³⁾ a magam, feleségem, s gyermekeim és az egész haza (!) üdvéért, s adok azon monostornak *évenként* (ἐτησίως) *kilenczedet* (ἐννεμιάς) *örök* (ἀειδίμων) birtokokkal (!) együtt. Annak a két (δύο τῶς!) falunak pedig ez a neve: az egyik Sagarben, van rajta negyvennyolcz telek és hat halász, a másik falu Sanaton (!), van rajta harmincz telek (εἰκοθάλῶς!), a mely a Dunánál van, és húsz királyi udvarnok (Βασιλικῶς!) a szentséges istenanya szolgálatára (!) s az Omputa (!) révet hét révészszel egyötomben. Szintén a vásárvámot is és hatvan földmivest (!) s a Dunára tizenkét halászt, és három ácsot és két kovácsot, egy kádárt, s egy esztergályost, s Polosniban (!) és Mamában (!) hat (!) szekereset (!), Omputában (!) hetven (!) méhészt (!), hat (!) vinczellért. Hogy bírja *Santan szigetét*, a Szentháromságot részbirtokul. Együtt az összes helységeknek nevei

¹⁾ Appositio helyett coordinatio (a xxi. félreértése).

²⁾ A participiumok hibás, felületes fordítása.

³⁾ Elhez a tárgyhoz nincs állítmány.

ezek: először Sagarbrien és *Tunc*, Saindrü (!), s Knésa és *Unéta*, Tzítun stb. (!!!) Samtont, Pódrugut s Zalesét és Grintzarit s több másokat adok a szentséges Istenanya számára a székhelyen (!*) a monostornak, hogy, míg az ég és föld fennáll, legyenek a monostoréi. És hatalmat adok ebben a monostorban arra, hogy a kik a főnöknő s a nővérek engedelmé (!) nélkül akarnak lakni (!) a szent monostor hatáskörében, kiüzessék a helyről, még ha nem akarná is. Ha pedig valaki merészkednék (!) azokból, a melyeket a monostornak örökül (ἀειδίως!) adtam, bármit elszakítani vagy elvenni, vagy ivadékaim közül vagy más valaki, akár királyok, akár fejedelmek, akár vezérek, akár püspökök, akár más valaki: átok szálljon rájuk az atyától s a fiútól és a szentlélektől, a mi dicsőséges úrasszonyunktól, az istenszülő és örökké szűz Máriától, a dicsőséges apostoloktól s a háromszáztizennyolcz atyától és minden szentektől, s tölem, az atya, s fiú és szentlélek, az én (μεγ. plur. = *a mi!*) dicső úrasszonyom s az istenanya előtt (!!) örökön örökké (ἰσὺν αἰετῇ!) bűnöstől».

Ebben a fordításban mindazokat a fordítéseket, melyeknek magyarázata már eddigi fejtegetéseimben is meg van adva, csupán felkiáltójelekkel jelöltem meg. Csak egynéhány tulajdonítható köztük a középkori görög nyelvben való járatlanságnak: a többiről nem a magyar fordító felelős, hanem Szerdahelyi, kit vakon követett. Mert a legtöbb efféle hiba nem az OP. másolójának hibája, hanem egyenesen csupáncsak Szerdahelyié. Mint már említettem, önkényesen olvasta a szöveget, és ráadásul neha nem is *értelmes* görög szavakat hüvelyezett ki a szökepekből, hanem olyanokat, melyeket ő maga alkotott. Utódai aztán elhitték neki, hogy azok a szavak csakugyan olyan jelentésűek. Összeállítom itt Szerdahelyi legfeltűnőbb olvasáshibáit, hogy egyszer s mindenkorra megadjam neki azt, a mi őt illeti.**). Ezek: OP. 2. ἀδιόως*, perennem multitudinem, D. = halhatatlan seregét: OP. 3. πατριάς*, patriae, D. =

*) A fordítás ignorálja Szegedi magyarázatát a «Metropolitanum» szóhoz (= a jurisdictione Diocessani Episcopi exemptum et Metropolitanæ Strigoniensis subjectum). Mert e szerint a μητροπολις nem Veszprémvölgy, hanem Esztergom.

***) Sz. = Szerdahelyi, D. = Dézsi. — Az értelmetlen ú. n. görög szöveget esillaggal is megjelöltem.

haza; — OP. 3. χωραθίων*, cum villis, D. birtokokkal; — OP. 4. εως τως*, D. = annak a két falunak; — OP. 5. σανατον, D. = Sanaton; — OP. 5. ταθαλιουζ* D. = telek; OP. 5. φαπλιουζ*, (Βασιλιουζ)*, D. = kir. udvarnok; — OP. 6. Ὀμπάδα, D. = Ompata; — OP. 6. ἐπαριταζ*, aratores, D. = földmívest; — OP. 7—8. καὶ τοῦ Μάμα, D. = és Mamában; — OP. 8. ζ, D. = hat; u. o. πελαργουζ*, plaustrales (?) D. = szekereset; u. o. Ὀμπάδα, D. = Ompatában; u. o. έ, D. = hetven; u. o. μελεζδίζ*, D. = méhészt; — u. o. ζζ, D. = hat; — OP. 13. ἀεισιώζ* D. = örökül; OP. 16. μας, D. = az én (hiba, e li. a mi, mert μας plur. volna); OP. 16. πάν ἀει, D. = örökön örökre bűnöstől.

Íme, ezek azok az olvasáshibák, melyek Szerdahelyit terhelik; de csak a legfontosabbak, értelemzavarók, mert a kisebb hibáknak szeri-száma*) sínes. É szerint nincs szó többé *halhatatlan* apáczákról, nincs *hozáról*, nincs *két* faluról, nincs *Sanaton*-ról, nincs ταθαλιουζ szóról (hanem φαπλιουζ-ról = család), nincs *királyi udvarnokról*, nincs *Ompata* révről, nincs hatvan *földmívesről*, nincs *Mamában* szekeresről, nincs *hat* szekeresről, nincs egyáltalában szekeresről, nincs *Ompatában* méhészt-ről, nincs *hetven* méhészt-ről, sőt valószínűleg egyáltalában nincs szó *méhésztől* (μελεζδίζ), nincs *hat* vinczellérről, nincs *örök* adományozásról, nincs a szentháromság és a szűz Mária végső emlegetéséről, nincs arról, hogy a szent király *örökön-örökre* bűnösnek tartotta volna magát.**)

Hátramaradt azonban még egynéhány igen feltűnő eltérés magyarázata, melyeket a Dézsi-féle fordításban cursiv betűkkel jelöltem. A muzeumi példányban, s az én magyar fordításomban nincs szó *évenkinti kilenczedről*, hanem *kilencz* faluról földjeikkel (χωραθίων) együtt; nincs szó továbbá *Santan* v. *Santa* szigetről, sem *Tune* és *Kneta* vagy *Uneta* helységről.

De épen ezek a helységek és ez a sziget, meg a kilenczed-

) Πλονεκ pl. 2. ἄρου a li. ἄρια; 4. ἀνάματα ὄσα τως*; ἔχον τως; κενός; 5. Σάνατον ἐγγέρον; 6. περικόνταζ; 9. πάντων; 9—10. καὶ τὰ α. Σάντον Πεδρούρου; 10. ἀδωμοι στῶ (a li. εἰς εἶν); 11. Ἰοτεκα; 12. ἀδάκουδῶν; 15. ὑπερνώδρον (e li. τῶν ἐνδ.) stb. stb.

***) Mellest megjegyezve, furesának is találám, ha a «keresztény István» nem remélné bünei bocsánatát még a másvilágon sem!

donatiója azok a helyek, melyekre nézvé, mint (az előbbi fejezet végén) ígertem, alkalmazni kívánom a szövegkritikában ismeretes módszeres eljárásokat. Ezekért az eltérésekért ugyanis már igazán nem annyira Szerdahelyi és követői felelősek, mint az OP. másolója, vagy esetleg, — ezt ezúttal csak mellékesen mondom, — az az apáca (vagy pap), a ki a másoló mellett állott, és szándékos, rosszhiszemű zavargatásaival épen a *legfontosabb* passusok írása közben tévesztette meg.

Mert képzeljük el csak ennek a latin írásban igen gyakorlott, de görögül nem tudó másolónak helyzetét. Tegyük fel, hogy valamelyikünknek, a ki nem tud arabusul, arab oklevelet kellene másolnia, még pedig olyan szerencsétlenül, hogy a *sorok beosztása* nem egyeznék meg az eredetivel. Megnéznék jól az eredetiben lévő jelet vagy jelesoportot, annyit, a mennyit épen emlékezetünkben tarthatnánk, s azt azután lemásolnók. De a bökkenő most következne. Ugyanis a másolás után szemünknek természetesen megint fel kellene keresni az előttiünk érthetetlen szövegnek azon helyét, a melyet épen lemásoltunk. Ezen a nehezségen, ha kis formátumban dolgozunk, segíthetünk úgy, hogy balkezünk ujját rajtahagyjuk az épen lemásolt betűn. De ha ilyen tekintélyes pergaménekkel van dolgunk, mint a szöbanelévő két oklevél, akkor bizony megeshetik rajtunk a következő két baleset. Először: szemünk, miután egy-egy betűesoportot lemásoltunk, nem ott keresi a folytatást az eredetiben, a hol valósággal van, hanem annak a helynek megfelelő helyen, a hol a másolt példányban tartunk, s ilyenformán, kivált ha az eredetinek ama tájékán valami, az épen lemásolthoz hasonló jegy is van: nem ott folytatjuk a másolást, a hol kellene, hanem előreugrunk néhány szóval, vagy visszaugrunk*) egyszer már másolt részletre, mindaddig, míg észre nem vesszük a bajt, a mi igen valószínű, ha egyszer már lemásolt részletre ugrunk vissza; mert, ha nem értjük is a nyelvet, a fáradtsággal másolt vonások emlékezetünkben maradhatnak. A második balesetre pe-

*) Ha nekünk több sorra van szükségünk, mint az eredetiben van, akkor előreugrunk (= kihagyunk valamit); ha nálunk van kevesebb sor *tes az eset áll az OP-ra nézve* akkor inkább visszaugrunk már másolt helyekre (= azaz, a mi másolatunkban több szókép v. betű lesz, mint az eredetiben).

dig az adhat okot, hogy az eredeti kézirat két egymásután következő sorában ugyanaz a szókép kétszer vagy többször fordul elő egymás közelében: ilyenkor megeshetik, hogy másolás közben szemünk átugrik az előbbi, vagy a következő sor megfelelő helyére, s azzal folytatjuk tovább a másolást, míg a hibát észre nem vesszük. Kitérőnk persze oklevélben nem igen lehet a már elkövetett hibát: így aztán, főképp, ha számítnunk rá, hogy kéziratunkat *úgy sem olvassa*, vagy *úgy sem érti* senki, inkább benne hagyjuk.

Ennyit már előre is megállapítva (vagyis inkább csak recapitulálva, mert hiszen minden szövegkritikai kézikönyv regisztrálja az íráshibák e két legjelentékenyebb forrását), nincs egyéb hátra, mint hogy elővegyük mind a két oklevelet, és sorra vévén az OP. gyanús szóképeit, keressük a hiba forrását a másik, eredetinek bizonyított múzeumi példányban, még pedig vagy az OP. szóképének megfelelő helyen, vagy magának a MP.-nak egyik megelőző vagy következő sorában. Így aztán a következő eredményekre jutunk:

A) Az *«évenként»* magyarázata (OP. 3. sor εννοουσι).

A másoló, miután leírta a MP. 2. sorának *legvégén* a διδομοι év szókat, nem a 3. sor elején keresi a folytatást, hanem a maga példányának megfelelő helyen, a 3. sor közepétől kissé balra. Ott az eredetiben συμψείω szó van. Leírja tehát annak az elejét, még pedig nem μ-vel, hanem ν-vel, mint már a 2. sor végén is. Aztán észrevévén a bajt (hiszen ezt a szót már másolta egyszer), hozzábiggyeszi kedvelt cifraságát: σσ, s folytatja a másolást az először meg nem talált ζωσ szóval. A hibás olvasás története: Pray egészen értelmetlenül διδομοι ενιαυτους-t olvasott, a mi görögül annyit jelentene: «adok esztendőket». Szerdahelyi, szintén önkényesen és hibásan ενωως-t (Dézsi: ενωως); ενωως már most ugyan *semmit sem jelent* görögül, ενωως pedig = «némán, dörén, balgagatúl». Dehát ez mindegy volt a magyarázóknak. Ráfogták, hogy azt jelenti: «évenként». — Dézsi szövege különösen furesa hatású van a görögül tudó olvasóra: a szent király adományoz «boldond módra» kilenczedet az apácáknak!!

B) A *«kilenczed»* magyarázata, és az *«örök»* birtokok örökkévalóságának megszűnése.

A másoló, miután lemásolta az εννεζ szót, ismét rossz he-

lyen kereste a folytatást. Az eredetiben a 3. sor megfelelő helyen τεινοσις szó áll; az -οσις szó valószínűleg onnan van átvéve,* a χωριζα szó helyett, mely az eredetiben *egy szoba van írva* εννεζ-vel. A τεινοσις szót azonban már leírván egyszer a másoló, csakhamar visszatért az eredetiben az igazi folytatáshoz. Csakhogy itt újabb hibát követett el. A χωριζα szót átugorta négy okból. a) Mert az εννεζα szóval egy szoba van írva, s mert hozzá hasonló végű, b) mert épen a pergamen hajtására esik, c) mert utána pont következik (le is másolta ezt a pontot), d) mert χωριζα szó hasonló kezdetű. Így lett ebből: «adok annak a monostornak *kilencz falut földjeikkel együtt*», Praynál ez: διδομοι ενιαυτους εννεζασις μετα των χωριζιων, Szerdahelyinél pedig: διδομοι εννεζασις μετα stb. Mind Praynak, mind Szerdahelyinek olvasása nemcsak önkényes, hanem egészen hibás is. Mert εννεζασις görög alak nincs, csak εννεαδασ, s ez sem kilenczedet jelentene, hanem = *kilenczes csoportokat*. Szerdahelyi εννεζασις olvasása teljes járatlanságra mutat a görög nyelvben. Tudnia kellett volna a következőket: a) εννεζασις accusativus alak egyáltalában nincs; εννεζα = kilencz, indeclinabile, ennek tehát nem lehet többes accusativusát csinálni, ráadásul hibás ékezettel; b) εννεζασις szó van, de ez nem kilenczedet jelent, hanem kilenczes csoportot, s többes accusativusa: εννεαδασ, sőt a XI. században valószínűleg már egyes nominativusa is: εν(ν)εαδα, úgy mint a szentháromságé nem τριας, hanem τριαδα; c) Kilenczed (nona) görögül: εννατος v. ενατος melléknév többes semleges nominativusa: τα ενατα, vagy: τα ενατον μερος. — Ezzel el van intézve diplomatikánk egyik legkomikusabb baklövése, melyen Engel János Keresztély nem hiában csodálkozott a század elején. Azóta már komolyan megpróbálták bebizonyítani** azt is, hogy de bizony csak

*) Valószínűleg, mert kérdésesnek tartom, vajjon az εννεζ εglise vége nem csupán csak cifraság-e az OP.-ban. Ez esetben nem szerepel τεινοσις szó analogiája, de a többi okok megmaradnak. (V. ö. 10. sor: εννοουσι = εννοα, 11. εννοα = ενα, stb.)

***) Karácsonyi János (i. m. 38. l.), saját szavait használva: «Semmivé tette Engel hatalmas kifogását, s bebizonyította, hogy Szt. István korában volt már kilenczed . . . külföldön. *Künnél pedig* okoskodása természetesen a Szerdahelyi-féle szövegből. Csakhogy, akkor még nem lévén meg a Dézsi-féle (egészen véve mégis csak türhető) magyar fordítás, a fordításban újabb hibákat követett el, s így végképen tönkretette az

lehet szó kilenczetről már Szent István korában is. Hát felölem lehet is, de hogy ebben az oklevélben nincs róla szó, azt, remélem, sikerült kétségtelenül kimutatnom.

Ugyanazon sor *régén* további bajokat okozott a *χωραριών* szó jelzője, mely a MP.-ban egyszerűen *ἀγρῶν* (= cum agris *corum*), de a mely az OP.-ban ilyenformán van írva: *αἱ θρωα* v. Magyarázata: a MP. 2. sorának *régén* *ἀγρῶ ἀθρώας* (v. *ἀθρώσας*) szavak állanak. A másoló szeme oda- és aztán ismét visszaugrott.*) Az utolsó v. már az *ἀγρῶν* szóhoz tartozik, de a *θρωα* betűcsoport amonnan való. Ezt Pray *ἀρ:θρων*-nak olvasta, és így fordította latinra: «cum prediorum numeris» = földeknek számaival = sok földdel. Ez még hagyján, mert itt csak az olvasás önkényes. De Szerdahelyi (-Télfy-Dézi) *ἀσθρῶων*-t olvas s erre a nem létező görög szóra ráfogja, hogy értelme = jure perpetuo possidenda = örök; itt tehát nemcsak az olvasás önkényes, hanem az értelmezés is.

C) *Santa sziget keletkezésének, fölfedezésének és elenyészésének története.*

Szerdahelyinek már a sziget keletkezésében is része van, legalább ezen a néven. Mert az OP.-ban (8. sor) nem Santa olvasható, hanem *καὶ σὺν τοῦννησίῳ* = *συντός* = Szantu. Ez a Szantu meg így keletkezett: az eredeti oklevél, mint tudjuk, a 9. falu nevét csupa *καὶ τῶν*-val (= és a ...) fűzi egymáshoz, bő alkalmat szol-

oklevél legfontosabb passzusának értelmét. Szerinte a szöveg magyarul így hangzik (l. i. m. 37—38. l.): «Ugyanazon monostornak adtam az ő örökös birtokainak kilenczedét». Látjuk, 1. hogy a fordító nem tudta a ő *ἀγρῶ*; és *ἀγρῶ*; ő közt való különbséget (ugyanazon, o. h. azon); 2. hogy praesenset praeteritumnak fordít, oklevélben! (*ἀδῶσα* = adtam); 3. hogy birtokviszonynyal fordítja a *καὶ* = cum praepositíót. De a grammatikai hibák még csak hagyján! Hanem hát az értelem? 1. «Ugyanazon kolostornak», melyről most van először szó, mely eddig még nem kapott semmit? 2. «Adtam.» Mikor? 3. «Az ő örökös birtokainak.» Miféle birtokoknak? Vagy talán bizony a fordító szerint nem is birtokadományozásról van szó, hanem már meglévő örökös birtokok kilenczedének adományozásáról? Olyan szomorú tapasztalatokat tettem a kérdés írodalmának tanulmányozásában, hogy én már hajlandó vagyok ezt is elhinni. Dézi legalább *híven* fordította a romlott görög szöveget (= «s adok azon monostornak évenként kilenczedet örök birtokokkal együtt»).

*) Vajjon egészen véletlenségből-e, azt értekezésem függelékében teszem szóvá.

gálatva ezzel a görögül nem tudó másolónak a teljes és tökéletes confusióra. Ime, a confusio már a felsorolás elején kezdődik. Az eredeti oklevél 9. sorának közepe táján fordul elő *először* ez a *καὶ τῶν*, ilyenformán: *καὶ τῶν νησίῳ τῆν ἁγίαν τριάδα* stb. De alatta, a 10. sorban meg ez van, közvetlenül *νησίῳ* szó után: *καὶ τῶν σάνδρου* (azaz: = Sandro, Sándor). A másoló szeme a *καὶ* szó lemásolása után oda ugrott át, mert ő akkor már túljárt a saját sora közepén, s annak megfelelő helyen (akár ki lehet mérni) *σάνδρου* szó van az eredetiben, csak hogy persze a következő sorban. Észrevéven a hibát, folytatta aztán a *τῶν νησίῳ* szavak másolását. — A sziget felfedezésének dicsősége Szerdahelyit illeti; arról aztán nem tehet, hogy elolvasni nem egészen tudta a nevét, és hogy Sánta magyarosabban hangzik, mint Szantu (vagy újjörögösen: Szandu).

D) *Tune helység keletkezésének, fölfedezésének és elenyészésének története.*

A MP. 9. sorában, mint tudjuk, *καὶ τῶννησίῳ* szók olvashatók. A *καὶ τῶν* alatt (szinte mértani pontossággal, betűről betűre fedezve a felső két szót) megint egy *καὶ τῶν* van a következő, 10. sorban. A másoló a MP. 10. sorában lemásolta a *σαγαρροῦν καὶ* szavakat; ekkor átugrik a megelőző sorba, s tovább írja: *τουνη* Itt észreveszi a hibát (egyszer már leirta a szót, emlékszik hát a képére valahogyan, valamint hihetőleg mi is emlékszünk a már említett *τῶν νησίῳ* szókra); visszamegy hát a MP. 10. sorába, de ott új hibát csinál. Ugyanis kihagyja a *νησίῳ* szó alatt álló *μῦμα* birtoknevet, s mindjárt a harmadik birtokkal, *σάνδρου*-val folytatja, már csak azért is, mert a MP.-ban a *σάνδρου* szó a sor ugyanazon helyen van, mint az ő másolatában. Ebben az esetben tehát a másoló rendkívül figyelmetlenül és hanyagul dolgozott: de hibája magyarázatához kétség nem férhet. Érdekes, hogy a hibát magából az OP.-ból sem lett volna nehéz megmagyarázni: mert a két gyanús szó, Szan(tu) és Tune ez oklevél 8. és 9. sorában két-kétszer fordul elő, a dittographiák valóságos chiasmust alkotnak, ilyenformán:

OP. 8. sor, a középtől a 8. helyen: *καὶ σὺν τουνησίῳ*

OP. 9. sor, a középtől a 4. helyen: *καὶ τουνη σάνδρου*.

De hát, hozzáértő szem nem vizsgálván az oklevelet, így történhetett, hogy Szerdahelyi 1804-ben felfedezte ezt a helységet, utóda

pedig a térképen is megállapították a helyét.*) Egy százados fennállás után most ismét elmerül a semmiségbe.

E) *Uneta****) *községgel* ezek után könnyen végezhetünk. Először is a név ismét hibás olvasáson alapul, mert az OP. 9. sorában nem *Uneta* olvasható, hanem ez: $\kappa\alpha\upsilon\eta\ \sigma\alpha\ \kappa\alpha\upsilon\eta\ \tau\omicron\upsilon\ \tau\epsilon\iota\ \tau\omicron\upsilon\upsilon$: tehát: kni tu, vagy, ha már muszáj egy szóba olvasni: knitu. Olvasóim bizonyára első tekintetre észrevették, hogy ezúttal a dittographia legközönségesebb fajtájával van dolgunk. A másoló, miután a $\kappa\eta\ \sigma\alpha$ (Knisza, Kinessa) helységnevet leírta, újra írta az első 3 betűt, mert az eredetiben az van a folytatásnak megfelelő helyen. Aztán tovább írta (helyesen) a szöveget. De hogy mennyire mezzavarta a kilenez $\kappa\alpha\iota\ \tau\omicron\upsilon$, azt ugyanezen sor végén egy újabb dittographia ($\tau\omicron\upsilon\sigma\alpha\text{-}\sigma\alpha\mu\tau\omicron\gamma$) mutatja. Ez az egyetlen sorvég, mely a két kéziratban megegyezik.

Ime, módszeres eljárásunk nemcsak kudarcot nem vallott, hanem olyan eredményekre vezetett, melyek az előbbi fejezetben kifejtett tételünk próbáiul szolgálhatnak, s mint sikerült próbák, egyúttal föltétlen és minden kétséget kizáró bizonyossággal mutatják a tétel helyességét. Az évenkinti kilenezed, s a Santa, Tune, Kneta tulajdonnevek közönséges íráshibáknak bizonyultak, s mind megmagyarázhatók a MP. segítségével.

A bebizonyított tétel pedig ez: a *pecsétes, országos levéltári példány görög szövege nem egyéb, mint a múzeumi példány szövegének igen hanyag, igen felületés másolata*. Tehát az OP. szövegkritikailag teljesen értéktelen, s a Szent István-féle donatio eredeti szövegének ez idő szerint a múzeumi példány görög szövege tekintendő, melynek első átírását és kiadását nekem juttatta a szerencse.

Így beteljesedett az, a mit a bölcs Kálmán király előre látott, mikor a következő passust beiktatta a maga renovatiójába (nemcsak az OP.-ba, mert ez nem sokat nyom a latban, hanem a MP.

*) Karácsonyi János, i. m. 37. l. *Tune alatt azt a halászó helyet kell értenünk, melyet a vizafogásra jelölt ki a szent király, s melyet akkoriban a magyarok *Tanyá*-nak neveztek. Ez igazán a tiszteletről Horvát István eljárására valló szómagyarázat. Ne feledjük azt sem, hogy a XI. századbeli kiejtés szerint $\tau\omicron\upsilon\eta$ csak *Tuné*-nak olvasható!

***) Honnan vette D. ezt az *Uneta* alakot, nem tudom. Tán csak sajtóhiba Kneta helyett, mert Szerdahelyi így olvassa.

latin szövegébe is): **Vetus autem privilegium iuxta linguam auctoris grece scriptum ideo adnotavimus, ut ex concordia veteris et novi cognosceretur certitudo veritatis.** Neki persze a Szent István-féle eredeti görög oklevél volt a *vetus*, az ő renovatiója pedig a *novum*; nekünk meg a MP. görög szövege a *vetus*, az OP.-é pedig a *novum*, illetőleg *recentius*. De a fődologban a király óvatossága mégis csak észlelhoz vezetett. Teljes mértékben megvan a *certitudo veritatis*. Igaz, hogy épen 791. esztendő múlva. De hát jobb későn, mint soha!

Függelék.

Csupán csak egy kérdés van még hátra, melyet nem akarok teljes hallgatással mellőzni, mert felvetését már az OP. utolsó előtti sorában levő interpolatio egymagában is szükségessé teszi. Vajon a görög szöveg másolásában esakis ügyefogyottsággal van-e dolgunk, vagy nincs kizárva a szándékos módosítás, a *malá fides* esete sem?

A kérdés felvetésére a már említett interpolatió kivül a következő okok vezettek.

Először is mégis csak feltűnő dolog, hogy a másolt szöveg épen az oklevél két legfontosabb passusában a legromlottabb: hogy a tévedések legjobban ott halmozódnak egymásra, a hol a kilenez falu adományozását említi az oklevél (OP. 3. sor), meg a hol aztán a kilenez falu név szerint is elősorolja (OP. 9—10. sor). A 9—10. sor corruptelái még csak hagyján; azokat talán véletlen tévedések feltételezésével is oléggé meg lehet magyarázni. De a 3—4. sorban lévő hibák kvalitása és száma mégis csak gondolkodóba ejti a szövegkritikust. Feltűnő már magában véve az is, hogy az OP. 3. sora sokkal ritkábban van írva, mint a többi: míg az 1. sor 135 betűt foglal magában, addig a 3. sor csak 96-ot, a szintén gyanus 4. sor pedig csak 100-at. A MP. 1. sorának másolására mintegy $\frac{2}{3}$ a sor elég a másolónak: a MP. 2. és 3. sorát szintén beleszorítja két sornál jóval kevesebb helyre, úgy, hogy a MP. 3. sorának vége az OP.-ban a 3. sornak csak közepéig ér: ellenben a MP. olyanira fontos tartalmú 4. sorának $\kappa\eta\ \sigma\alpha$ — $\sigma\alpha\mu\tau\omicron\gamma$ másolására az OP.-ban *egy egész sor sem elég*, annál is többet foglal el, pedig a legfontosabb szó ki van hagyva belőle.

De nemcsak az írás ritkasága feltűnő. Corruptelái is sokkal gyanúsabb, és kivált: sokkal *több* van a 3—4. sorokban, semhogy a dolgot természetesen tarthatnók. A $\sigma\alpha\mu\tau\omicron\gamma$ szó első szótágjának, a $\tau\omicron\upsilon\sigma\alpha$ szó második szótágjának, az $\kappa\eta\ \sigma\alpha$ szó középső szótágjának dittographiája már maga is sok egy kissé a véletlenségből, különösen az $\kappa\eta\ \sigma\alpha$ -é. De van itt még egyéb baj is. A 3. sor végén van egy olvashatatlán szó, a 4. sor

elején meg nemesak az $\delta\omega\alpha\tau\tau\alpha$ szó van megint dittographiával írva, hanem a végén egynéhány olyan betűt találunk, melyek a MP. megfelelő helyén nem találhatók. Azokat a betűket érttem, melyeket Szerdahelyi (teljesen értelmetlenül) $\delta\omega\tau\omega\varsigma$ -nak írt át. Mi lehet ez a $\delta\omega\tau\omega\varsigma$ -formájú jelesoport? Ez esetben a szövegkritika semmiféle fogásával nem sikerült az interpolatio okát a MP. szövegében felfedeznem; a MP. szövegének ezen a tájékon*) semmi olyan jelesoport sincsen, melyet a másoló tévedésből iktathatott volna $\delta\omega\tau\omega\varsigma$ formában erre a helyre. Honnan, mi okból kerülhetett hát ez a $\delta\omega\tau\omega\varsigma$ mégis a szövegbe, hogy egy már is elrontott szót ($\delta\omega\alpha\tau\tau\alpha$) végkép olvashatatlaná tegyen? A mi a $\delta\omega$ -t illeti, a másoló későbbi helyeken is alkalmaz ilyen $\delta\omega$ vagy $\delta\epsilon$ formájú értelmetlen ezfráságokat egyes szavak végén vagy közepén is. Így az utolsó előtti sor végén a $\pi\omega\omega\omega\delta\epsilon$ v. $\pi\omega\omega\omega\delta\epsilon$ betűhalmazban, továbbá ugyanazon sor $\pi\omega\omega\omega$ (= $\pi\omega\omega$) szavában, továbbá a 2. sorban végén levő olvashatatlan szóban (Szerdahelyi: $\tau\acute{\iota}$ $\tau\acute{\iota}$), a 4. sor végén $\delta\lambda\alpha\sigma\delta\alpha\varsigma$ szóban, és még inkább a 7. sorban levő $\delta\lambda\alpha\sigma\delta\alpha\varsigma$ szóban (kb. = $\delta\lambda\alpha\sigma\delta\alpha\omega\sigma$), ugyanott a $\delta\omega\alpha\tau\tau\alpha$ (kb. = $\delta\omega\alpha\tau\tau\omega$) és mindjárt utána a $\delta\omega\alpha\tau\tau\alpha$ szóban (kb. = $\delta\omega\alpha\tau\tau\omega\alpha$), stb. De bona fide alkalmazott ezfráságoknak mégis bajos magyarázni e jeleket. Mert mégis csak furcsa, hogy a «kilencz falu» eltüntető íráshiba után egy olyan másik íráshibát találunk, melynek elemei veszedelmesen hasonlítanak a «kettő» ($\delta\omega$) jelentő görög szóhoz (v. ö. a 7. sorban: $\gamma\alpha\lambda\lambda\epsilon\tau\acute{\iota}$ $\delta\omega$),** a nyomban következő felsorolás pedig *csakugyan két faluval*, Szagaryriennel és Szamtaggal kezdődik, melyektől a többiek el vannak különítve; s később is, a községek részletes felsorolásában (Mama elhagyása mellett is), nem 9, hanem 10 község van felsorolva.

Ez az egyik ok, mely a kérdés felvetésére kényszerített. A másik ok pedig nem más, mint az α betűnek fennebb említett sajátosságos írása. Az egész görög palaeographiában példátlan curiosum, hogy valamely másoló épen a legelső, legismeretesebb betűt, az ábécze-kezdő α -t ilyen elferdített formában írja még a leggyakoribb, legismeretesebb szavakban is. (I. pl. 3. sor: $\alpha\alpha\alpha\alpha$ = $\alpha\alpha$, 8. sor: $\alpha\alpha\alpha\alpha$ = $\alpha\alpha$, 10. sor: $\epsilon\pi\alpha\alpha\alpha\alpha$ = $\epsilon\pi\alpha\alpha$, stb. stb.) A mi másolónktól pedig épenséggel nem várnók ezt a ezfráskodást, mert hiszen tapasztaltuk, hogy egyébként, a mennyire tőle telik, nemesak pontosan másolja, hanem úgyszólván átrajzolja a MP. görög betűit és jeleit, javításostul, hibástul, mindenestül. Miért hát épen az α

*) A MP. 14. sorában azonban van egy szó, melynek elemei nagyon emlékeztetnek a $\delta\omega\tau\omega\varsigma$ interpolatióra. Ez a $\delta\omega\gamma\delta\epsilon\tau\omega$ szó a sor elején, $\delta\omega$ ($\gamma\delta\tau$) $\tau\omega$. A $\tau\omega$ után következő $\delta\epsilon$ szó ϵ -ja könnyen σ -nak volt olvasható. Nem egészen lehetetlen az sem, hogy ez a hasonlatosság sem véletlen műve.

**) A $\delta\omega$ olvasás ugyanis ismét Szerdahelyi hibája. Ha tudta volna, hogy δ -t nem szokás ligatúrában írni σ -nal, akkor eskis $\delta\omega$ -nak lett volna szabad a kérdéses betűket olvasnia.

írásánál ilyen szándékos eltérés, az interpolatió és az előbb említett $\delta\epsilon$ vagy $\delta\epsilon$ formájú ezfráságon kívül az *egyedüli* szándékos eltérés, mely az OP. és a MP. szövege közt egyáltalában található? Továbbá: miért nem írta az α -t ilyen különös módon a másoló az OP. 1. és 2. sorában is? Miért fordul elő először csak a 3. sor fontos passzusának első ($\alpha\alpha$) szavában, s miért fordul elő attól kezdve, itt-ott halmozódva is, minduntalan?

Ime, ez a két ok ejtett engem gondolkodába. Ezért tartom valószínűnek, hogy az OP. szöveg módosításaiban nemesak az ügyefogyottságnak, nemesak a véletlenségnek volt szerepe, hanem hogy bizonyos értelemben fennforog a szándékosság esete is.

A legutóbb említett, eddig még rejtelmes módosítások valószínű magyarázata ugyanis nézetem szerint a következő.

Maga a másoló nem volt gyakorlott a görög írásban és olvasásban. Ez az OP. szövegének számtalan sajátosságából teljes bizonyossággal megállapítható igazság. Nem is érte a görög szöveget. De volt mellette a másoláskor valaki, a ki, igen is, értett görögül, s a kinek érdekében állott, hogy a Szent István-féle donatio szövege az újabb renovatióban mentül olvashatatlanabbá és érthetelenebbé váljék. Ez a görögül értő egyéniség volt az, a ki nem elégedve meg a másoló szándékátlanul elkövetett hibáival, az oklevél némely fontos helyein szándékosan megtevésztette a másolót. Az egész munka folyamatát következőleg képzelem. A MP. első két sorát a másoló nagy gonddal és híven rajzolta át, de elkövette azt az ügyetlenséget, hogy nagyon összeszorította a betűket, s így már a 2. sor *közepéig* érve befejezte a MP. első két sorának másolását. A mellette álló egyéniségnek itt eszébe jut, hogy így módon nagyon különbözni fog a két oklevél sorbecsztása, sőt esetleg sorszáma is; figyelmezteti tehát a másolót, hogy sokkal ritkább betűkkel írjon, annyival inkább, mert a MP. 4. sorában fog előfordúlni a «kilencz falu» adományozása, s azon ügyis módosítani kell. A 2. sor közepétől kezdve tehát a másoló követi az utasítást. Közli széthányt a betűket, de ebből gondja annyira elfoglalja, hogy már itt (a 2. sor második felében) kihagyja az $\epsilon\pi\alpha\tau$ szót, mely a $\tau\acute{\iota}\tau\acute{\iota}$ és $\delta\lambda\alpha\sigma\delta\epsilon\tau\omega$ szavakkal egyforma végzetű. A 3. sor elejétől kezdve aztán (valószínűleg újabb figyelmeztetésre) még sokkal jobban ritkítja a betűket, úgy, hogy a MP. 4. sorának teljes lemásolására egy egész sornál is több helyet fordított. Ebbe a részbe esik a legfeltűnőbb szövegrontás. Akár csupán a megzavarodott másoló figyelmeztetése, akár a sugalmazó egyéniség útmutatása volt az ok, kimaradt a $\gamma\omega\alpha$ szó, s megromlott a szövegnek sok fontos szava. Nevezetesen az *ívíz szó* $\tau\omega\alpha\omega\sigma$ formát öltött, valószínűleg a $\tau\acute{\iota}\omega\omega\sigma$ szó befolyása alatt, de az is lehet, hogy csak azért, mert sornyjútt töltelékekre volt szükség. Ebben a 3. sorban kezdődik ugyanis az α -nak ama sajátosságos írása is, mely ezentúl minden lépten-nyomon előfordul, s részben a *fallacia palástolására való, részben a sorok nyújtására*. A szintén nagyon ritkán írt 4. sorban kezdődik aztán a $\delta\epsilon$ vagy $\delta\epsilon$ formájú ezfráság alkalmazása, részben szintén sortöltelékül, részben abból a célból, hogy a sor elejének

szándékos elferdítése (olv. τὴ ἀὶ ἐλόγισα ἴσο τῆ*) τὸν χειρῶν) szükség esetén szándékolatlan hibának legyen feltüntethető. Ezt a részt a másoló valószínűleg ama sugalmazó egyéniség utasításai szerint írta: azért van felírási hibával. Nevezetesen az ἐλόγισα szó teljességgel olvashatatlan. Innen kezdve az írás szándékos ritkítása az OP. 5., 6. sorában, és a 7. sor első felében is tovább tart még: a 7. sor közepén veszi észre a sugalmazó, hogy igyekezete kárba vész, s hogy a másolt oklevél sorbeosztása betűritkítás útján nem lesz a MP.-ével megegyeztethető. Innen kezdve ismét sűrűbbé válik tehát az írás, s ennek következtében az OP. 9. sorának végén létrejön a megegyezés, oly módon, hogy az OP. 9. sora ugyanazzal a szóval végződik, a melylyel a MP. 10. sora. De ezzel a másoló egy egész sort megtakarított a maga példányában, s már a következő 10. sorban ismét megromlik a harmónia; a 11—16. sorokban megint minden sor írása újabb helymegtakarítással jár, s így a MP. utolsóelőtti sorának lemásolása után a már fentebb ismertetett interpolatio válik szükségessé a sorok beosztásának kiegyeztetése érdekében. A mi az OP. 5—17. sorának íráshibáit illeti, azok (az interpolatiót kivéve) valószínűleg szándéktalanok, de nem lehetetlen, hogy a 9—10. sorban, a fülvák névszerűt való felsorolásakor ezáltalosan megzavarta az interpolatio készítésében, pedig sugalmazta a másolót ugyanaz az egyéniség, a kit az oklevél főpasszusának elferdítésével gyanúsítottam.

Már, hogy mi oka lehetett rá ennek az egyéniségnek, akár Simon pécsi püspöknek, akár más valakinek, arra, hogy az oklevél legfontosabb helyét így megrontassa a görögül nem tudó másolóval, azt én nem kutatom. A szándékosság nyomainak meggyőződőseim szerint megállapítom: most adott magyarázatomat azonban nem tartom kényszerítő érvényességűnek, és függőlékül is csak azért közöltem, mert fontos okok bírtak rá a keresésére. Ezek az okok szövegkritikai természetűek voltak, s azért a magyarázatban nem akartam átlépni azt a határt, melynél a historia és diplomatika birodalma kezdődik. A kérdés végleges eldöntését a hozzáértő szakemberekre bízom.

*) Azonban az is lehet, hogy ez a τὸν (melyet én τῆ-nak olvasok) csupán az ἐλόγισα szó végének újabb dittographiája.